

บทที่ ๓

วิเคราะห์การศึกษาตามหลักไตรสิกขา

บทที่ผ่านมาผู้วิจัยได้นำเสนอเกี่ยวกับการศึกษาตามหลักไตรสิกขา หัวข้อหลักที่ได้ศึกษาในบทที่ผ่านมา คือ หลักไตรสิกขาและการจัดการศึกษาตามหลักไตรสิกขา สำหรับในบทนี้จะได้นำเสนอเกี่ยวกับการวิเคราะห์การศึกษาตามหลักไตรสิกขา ประเด็นที่จะนำมาวิเคราะห์ในบทนี้มีอยู่ ๒ หัวข้อ คือ ๑) วิเคราะห์ที่มาของการศึกษาตามหลักไตรสิกขา และ ๒) วิเคราะห์การศึกษาตามหลักไตรสิกขา แต่ละหัวข้อจะได้นำมาวิเคราะห์ตามลำดับดังนี้

๓.๑ วิเคราะห์ที่มาของการศึกษาตามหลักไตรสิกขา

ที่มาของการศึกษาตามหลักไตรสิกขาได้ปรากฏใน วัชชีปุตตสูตร ทุคตสิกขัตตยสูตร และ ตติยสิกขาสสูตร จากข้อมูลในพระสูตรที่ได้ศึกษามาแล้วข้างต้นทำให้เห็นว่าไตรสิกขาเป็นหลักธรรมสำหรับการศึกษาในพระพุทธศาสนาที่มีความหมายกว้างขวางครอบคลุมหลักปฏิบัติธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนา เป็นข้อปฏิบัติสำหรับศึกษา คือ ฝึกหัดอบรม กาย วาจา จิต และปัญญา ให้มีความเจริญงอกงามยิ่งขึ้นไปตามลำดับจนบรรลุถึงพระนิพพานอันเป็นจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนาได้ จากข้อความในวัชชีปุตตสูตร เห็นได้ว่ามี ภิกษุวัชชีบุตรรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ทูลให้พระองค์ทรงทราบว่า ในพระพุทธศาสนามีข้อที่จะต้องศึกษาปฏิบัติมากมายเกินไป สำหรับบุคคลทั่วไปซึ่งมิใช่อัจฉริยะ หรือผู้ที่มีระดับปัญญาไม่มาก เรียนรู้ได้ช้า คงไม่สามารถนำมาศึกษาและปฏิบัติตามได้ทั้งหมด พระพุทธเจ้าได้ตรัสแนะนำภิกษุวัชชีบุตรว่า ถึงแม้ในพระพุทธศาสนาจะมีข้อที่ต้องศึกษาปฏิบัติอยู่เป็นจำนวนมากมากก็ตาม แต่หากเมื่อสรุปรวมให้เป็นข้อใหญ่ ๆ แล้วก็มีไม่มากกล่าวคือ สิกขาบทหรือข้อปฏิบัติธรรมทั้งหมดได้รวมอยู่ในเรื่องของไตรสิกขา หากได้ศึกษาตามหลักไตรสิกขา คือ **อริศีลสิกขา อริจิตตสิกขา และอริปัญญาสิกขา** ให้บริบูรณ์แล้ว ก็จะทำให้ละระคาย โทสะ โมหะได้ ทำให้แจ้ง เจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ ทำให้บรรลุนิพพานในปัจจุบันได้

ข้อที่น่าสังเกตประการหนึ่งก็คือจากการศึกษา วัชชีปุตตสูตร ทุคตสิกขัตตยสูตร และ ตติยสิกขาสสูตร เห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสเพื่อยืนยันให้เห็นถึงความสำคัญของการศึกษาตามหลักไตรสิกขาว่า การที่ภิกษุเป็นผู้มี **ศีล สมาธิ ปัญญา บริบูรณ์** แม้จะละเมิดสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง แต่ถ้ายังเป็นผู้สมาทานศึกษาในสิกขาบทที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ คือ ไตรสิกขา อย่างมั่นคง ก็จะสามารถทำ เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติให้แจ้ง ได้ เข้าถึงปรินิพพานในปัจจุบัน ได้ พระสูตรดังกล่าว

จึงเป็นที่มาของการศึกษาตามหลักไตรสิกขา ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นแม่บทของการนำมาใช้เป็นหลักของการศึกษาและปฏิบัติธรรมในทางพระพุทธศาสนาตั้งแต่สมัยพุทธกาลเป็นต้นมา เพื่อให้เห็นรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องความเป็นมาของการศึกษาตามหลักไตรสิกขา ได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้นในหัวข้อนี้จึงจำเป็นต้องวิเคราะห์ให้เห็นความเชื่อมโยงถึงกำเนิดการศึกษาในพระพุทธศาสนาสมัยพุทธกาล และลักษณะการศึกษาในสมัยพุทธกาลไว้ด้วย เมื่อได้วิเคราะห์ให้เห็นรายละเอียดเกี่ยวกับกำเนิดและลักษณะการศึกษาในสมัยพุทธกาลให้เป็นที่เข้าใจดีแล้ว จึงจะได้วิเคราะห์การศึกษาตามหลักไตรสิกขา เป็นลำดับต่อไป

๓.๑.๑. กำเนิดการศึกษาในพระพุทธศาสนาสมัยพุทธกาล

การศึกษาเกี่ยวกับประวัติการศึกษาในพระพุทธศาสนาสมัยพุทธกาลได้พบว่าการศึกษาในพระพุทธศาสนาได้เกิดแทรกขึ้นมาในสังคมดั้งเดิมของชาวอารยัน ซึ่งสังคมของชาวอารยันนั้นมีโครงสร้างทางสังคมแบบวรรณะ สถานภาพและบทบาทของปัจเจกบุคคลเป็นไปตามข้อกำหนดของแต่ละวรรณะ การศึกษาที่มีอยู่ในสังคมแบบวรรณะนี้ได้จำกัดอยู่เฉพาะกับกลุ่มคนที่ถือกำเนิดในวรรณะสูงเท่านั้น ส่วนคนที่ถือกำเนิดในวรรณะต่ำ เช่น ชูทรและจัณฑาล ไม่มีโอกาสที่จะได้รับการศึกษาในระบบสังคมแบบวรรณะเช่นนี้เลย พระพุทธเจ้าเป็นชนชาติอารยันไม่ทรงเห็นด้วยกับกรอบแนวคิดของระบบสังคมแบบวรรณะดั้งเดิมของชาวอารยัน พระองค์เห็นว่ามนุษย์ควรมีความเป็นอิสระและมีความเท่าเทียมกันทางการศึกษา จึงได้จัดตั้งสังคมแบบใหม่ขึ้นมาอีกรูปแบบหนึ่งแทรกขึ้นในระบบสังคมแบบวรรณะนั้น สังคมใหม่ที่พระพุทธเจ้าจัดตั้งขึ้น นี้ เรียกว่า “สังฆะ” คำว่า “สังฆะ” แปลว่า หมู่ หรือ รวม ซึ่งคำนี้เป็นคำที่เคยใช้ในระบบการปกครองของอินเดียโบราณสมัยที่อารยันได้อพยพเข้ามาในชมพูทวีประยะเริ่มแรก เทียบได้กับคำในภาษาอังกฤษว่า Republics ในความหมายนี้ สังฆะ จึงเป็นระบบการปกครองซึ่งมีมาแต่เดิมอยู่แล้ว เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้และให้กำเนิดสังคมสงฆ์คำว่าสังฆะ จึงถูกนำมาใช้เรียกสังคมใหม่ที่พระพุทธเจ้าจัดตั้งขึ้น มาว่า “สงฆ์” หมายถึง สังคมแห่งการเรียนรู้ร่วมกัน การอุปสมบทของปัญจวัคคีย์ ซึ่งเป็นสาวกกลุ่มแรกในพุทธศาสนา ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการจัดตั้งสังคมแบบสังฆะ และ การให้การศึกษาในพระพุทธศาสนาสมัยพุทธกาลก็มีกำเนิดจากที่มีคนกลุ่มแรกเข้ามาอุปสมบทในพระพุทธนา ซึ่งในที่นี้หมายถึง กลุ่มปัญจวัคคีย์ นั่นเอง

๓.๑.๒ ลักษณะการศึกษาในพระพุทธศาสนาสมัยพุทธกาล

ได้ทราบมาแล้วว่าการศึกษาในสมัยพุทธกาลได้ถือกำเนิดขึ้นเมื่อมีคนกลุ่มแรกเข้ามาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ประเด็นที่จะนำมาวิเคราะห์ต่อไปก็คือในสมัยพุทธกาลพระพุทธศาสนามีการจัดแบ่งกลุ่มบุคคลผู้ศึกษาอย่างไร พระพุทธศาสนามีการกำหนดคุณสมบัติ

บุคคลผู้ศึกษาอย่างไร และพระพุทธศาสนากำหนดขอบเขตของการศึกษาไว้อย่างไร ซึ่งจะได้ทำการวิเคราะห์ให้เห็นในรายละเอียดต่อไปดังนี้

๓.๑.๒.๑ กลุ่มบุคคลผู้ศึกษาในพระพุทธศาสนาสมัยพุทธกาล

ในวัชชีปุตตสูตร ที่ได้นำแสดงไว้แล้วนั้น พบว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสไตรสิกขาแก่ภิกษุวัชชีบุตรรูปหนึ่งที่เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ และทรงแนะนำให้ภิกษุวัชชีบุตรรูปนั้นศึกษาในหลักไตรสิกขา คือ อริสติกขา อริจิตตสิกขา และอริปัญญาสิกขา เพราะไตรสิกขาเป็นสิกขาบทเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าไตรสิกขา พระพุทธเจ้าจะทรงแสดงแก่ภิกษุ แต่ก็มิได้หมายความว่าให้นำไปใช้ในกลุ่มของคฤหัสถ์ไม่ได้ จากข้อมูลที่ได้ศึกษาในบทที่ผ่านมาได้พบว่า หลักปฏิบัติธรรมในคำสอนของพระพุทธศาสนาทั้งหมดได้รวมอยู่ในหลักไตรสิกขานี้ทั้งสิ้น จากการศึกษาประวัติพระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาลยังได้พบว่ามีคฤหัสถ์เข้ามาศึกษาปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาจนได้เป็นพระอริยบุคคลอยู่หลายคน เช่น มหาอุบาสิกโกณฑิณิกเสรษฐี และมหาอุบาสิกาวิสาขา เป็นต้น อย่างไรก็ตามจากข้อมูลที่ได้ทำการศึกษามาในเบื้องต้นทำให้เห็นได้ว่าพระพุทธศาสนามีการจัดแบ่งกลุ่มบุคคลผู้ศึกษา ออกเป็น ๒ กลุ่มดังนี้

๑) กลุ่มบรรพชิตหรือนักบวช ได้แก่ กลุ่มภิกษุ สามเณร ภิกษุณี สิกขมานา และสามเณรี กลุ่มนี้เริ่มจากคนในวรรณพราหมณ์ คือ ปัญจวัคคีย์ที่มีโกณฑัญญะ เป็นผู้นำ ถือได้ว่าเป็นคนกลุ่มแรกที่ได้อุปสมบทเข้ามาเพื่อเป็นผู้ศึกษาเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา ต่อจากนั้นในกลุ่มของบรรพชิตนี้ก็ได้ขยายออกไปเป็นสามเณรภิกษุณี สิกขมานา และสามเณรี เหล่านี้ล้วนเป็นกลุ่มของนักบวชที่เข้ามาเพื่อศึกษาเรียนรู้ในทางพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น ถ้านักบวชเป็นสามเณรหรือสามเณรีเรียกว่า “บรรพชา” คำว่า บรรพชา มีความหมายว่า การออกจากเรือนไปสู่ความไม่มีเรือน ถ้านักบวชเป็นภิกษุหรือภิกษุณี เรียกว่า “อุปสมบท” คำว่า “อุปสมบท” มีความหมายว่า ขึ้นตอนการเข้าสู่สังคมใหม่ สังคมใหม่ในที่นี้ คือ “สังฆะ” ซึ่งหมายถึงสังคมแห่งการเรียนรู้ร่วมกัน เพราะคำว่า “อุปสมบท” มาจากคำว่า “อุปสัมปทา” แปลว่า การเข้าไป คือ การเข้าไปอยู่ร่วมกันอย่างใกล้ชิด สังฆะ จึง กลายเป็นสังคมใหม่ ซึ่งเป็นสังคมแห่งการศึกษาเรียนรู้ร่วมกัน ที่ถูกกำหนดขึ้นโดยพระพุทธเจ้าต่อมา สังฆะ นี้ได้ขยายกว้างออกไปถึงกลุ่มนักบวชในพระพุทธศาสนาอื่น ๆ อีก ได้แก่ สามเณร ภิกษุณี สิกขมานา และสามเณรี ด้วย กลุ่มบรรพชิตหรือนักบวชเหล่านี้ได้สละเรือนออกบวชเพื่อศึกษาเล่าเรียนกับพระพุทธศาสนาและการอุปสมบท ระยะเริ่มแรกนั้นก็ไม่มีพิธีการอะไรมากนัก เพียงแต่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “เธอจงมาเป็นภิกษุเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด”^๑ ตรัสแค่นี้ก็เป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาแล้ว

^๑ วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๘/๒๕.

และในการบรรพชาอุปสมบทต่อจากนั้น ก็ใช้วิธีการแบบที่เรียกว่า “ ไตรสรณคมน” ด้วยการเปล่งวาจาอ้างถึงพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นที่พึ่ง เป็นที่ระลึก หลังจากที่ได้กล่าวเสร็จสิ้น ๓ จบ ก็ถือว่าได้เป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาแล้ว และการอุปสมบทต่อมาอีกหลายแบบก็มีวิธีการที่คล้ายกันกล่าวคือ การอุปสมบทนั้น ได้สิ้นสุดลงที่บุคคลผู้ทำหน้าที่ให้การอุปสมบทเพียงผู้เดียวเท่านั้น จนกระทั่งพระพุทธเจ้ามีพุทธานุญาตให้ใช้วิธีการอุปสมบทด้วย “ญัตติ จตุตถกรรม”^๐ การบรรพชา หรือ การ อุปสมบทก็ได้กลายมาเป็นระบบที่มีระเบียบ มากขึ้น โดยวิธีการอุปสมบทแบบนี้ได้ใช้กันมาจนถึงสมัยปัจจุบัน^๐

๒) กลุ่มคฤหัสถ์หรือกลุ่มผู้ครองเรือน ได้แก่ อุบาสก และอุบาสิกา กลุ่มนี้เริ่มจากคนในวรรณะแพศย์ คือ คฤาสะและภคินีสองพี่น้องที่มีอาชีพเป็นพ่อค้า เดินทางค้าขายมาจากอุกกลชนบท ผ่านมาพบพระพุทธเจ้าขณะประทับอยู่ ณ ภายใต้ต้นไม้วราชายตนะภายหลังตรัสรู้ใหม่ ๆ คฤาสะและภคินีได้ถวายเสบียงเดินทาง คือ ข้าวสัตตผง ข้าวสัตตูก่อน แล้วแสดงตนเป็นอุบาสก ถึงพระพุทธเจ้ากับพระธรรมเป็นสรณะ นับเป็นปฐมอุบาสกผู้ถึงสรณะ ๒ ก่อนผู้อื่นในโลก ต่อมาก็ได้มีเศรษฐี ครอบครัวยของพระยสกุณบุตร ตลอดถึงได้พระเจ้าพิมพิสารผู้เป็นกษัตริย์แห่งแคว้นมคธ กษัตริย์แคว้นอื่น ๆ และ ประชาชนทั่วไปอีกจำนวนมากเข้าร่วมเป็นชุมชนชาวพุทธ คนกลุ่มนี้ถ้าเป็นเพศชายเรียกว่า “อุบาสก” ซึ่งมีความหมายว่า ชายผู้นั่งใกล้พระรัตนตรัย ถ้าเป็นเพศหญิงเรียกว่า “อุบาสิกา” ซึ่งมีความหมายว่า หญิงผู้นั่งใกล้พระรัตนตรัย เป็นต้น

เมื่อบุคคลทั้งสองกลุ่ม คือ บรรพชิต และคฤหัสถ์ ได้เข้ามาอยู่ร่วมกันเป็นสังคมเดียวกัน กลายเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ที่ใหญ่โตขึ้น จึงมีอีกศัพท์หนึ่งที่ใช้เรียกสังคมใหม่นี้ว่า “บริษัท” คำว่าบริษัทภาษาบาลีใช้ว่า “ปริสา” ภาษาสันสกฤตใช้ว่า “ปริษทุ” ซึ่งมีความหมายตรงกับคำว่า “หมู่” หรือ “กลุ่ม” โดยแบ่งกลุ่มคนออกเป็น ๔ กลุ่ม คือ ภิกษุ ภิกษุณี (สามเณร สิกขมานา สามเณรี ก็จัดเข้าในกลุ่มนี้ด้วย) อุบาสก และอุบาสิกา สำหรับกลุ่มภิกษุ และภิกษุณี มีคำที่ใช้เดิมหลังได้ทั้งบริษัท และ สังฆะ คือ ภิกษุบริษัท เป็นภิกษุสังฆะ ภิกษุณีบริษัท เป็นภิกษุณีสังฆะ หรือ ภิกษุสงฆ์ และ ภิกษุณีสงฆ์ ส่วนกลุ่มอุบาสกและอุบาสิกาไม่น่าปรากฏมีคำว่า “สังฆะ” ต่อท้าย คงมีเฉพาะคำว่า “บริษัท” เท่านั้นต่อท้าย คือ อุบาสกบริษัท อุบาสิกาบริษัท บริษัทหรือปริสา กับ สังฆะ มีความหมายใกล้เคียงกันมาก โดยความหมายของสังฆะมุ่งใช้กับนักบวช ส่วนบริษัทนั้นมีความหมายกว้างกว่าคำว่า สังฆะ เพราะนอกจากจะใช้กับกลุ่มนักบวชแล้วยังใช้กับกลุ่มอุบาสก อุบาสิกาได้ด้วย

^๐ คุรยละเอียดใน วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๕-๗๐/๔๗-๔๘.

^๐ ทวีศักดิ์ ทองทิพย์และคณะ,รายงานการวิจัย เรื่อง “การศึกษารูปแบบการจัดระเบียบสังคมตามแนวพุทธศาสตร์”, (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์, ๒๕๔๖), หน้า ๖๑-๖๒.

ดังนั้นสังคมแบบสังฆะ คือ สังคมแห่งการเรียนรู้ร่วมกันของชาวพุทธจึงมีศัพท์เรียกชื่อเฉพาะว่า “บริษัท” บางครั้งเรียกว่า “พุทธบริษัท” ซึ่งได้แก่ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา นั้นเอง

๓.๑.๒.๒ คุณสมบัติผู้ศึกษาในพระพุทธศาสนาสมัยพุทธกาล

ได้กล่าวมาแล้วว่าพระพุทธศาสนาแบ่งบุคคลที่ศึกษาออกเป็นสองกลุ่ม คือ กลุ่มของนักบวชกับกลุ่มผู้ครองเรือน และผู้ศึกษาในพระพุทธศาสนาทั้งสองกลุ่มนี้มีหลักของการปฏิบัติในการดำเนินชีวิตที่แตกต่างกันอยู่มาก ดังนั้นพระพุทธศาสนาจึงมีการกำหนดคุณสมบัติของบุคคลที่จะเข้ามาศึกษาในพุทธแตกต่างกันดังนี้

๑) กลุ่มบรรพชิตหรือนักบวช ในช่วงเริ่มแรกของพุทธกาลนั้นยังมิได้มีการกำหนดคุณสมบัติของผู้เข้ามาบรรพชาหรืออุปสมบทไว้ แต่ต่อมาเมื่อสังคมสงฆ์ได้ขยายเติบโตใหญ่ขึ้น การอุปสมบทก็ได้กลายมาเป็นระบบที่มีระเบียบมากขึ้น จนกระทั่งมีการกำหนดคุณสมบัติผู้เข้ามาบรรพชาหรืออุปสมบทเพื่อศึกษาเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาไว้ด้วย เช่น การบรรพชาเป็นสามเณรหรือสามเณรี เบื้องต้นผู้ที่จะบรรพชาต้องเติบโตพอที่จะใช้ภาษาพูดสื่อสารกันได้รู้เรื่อง เมื่อบรรพชาแล้ว ต้องถือสิกขาบท ๑๐ ข้อ และกิจวัตรบางอย่างตามปกติ ถ้าอุปสมบทเป็นภิกษุ เบื้องต้นต้องมีอายุ ๒๐ ปี เป็นผู้ปลอดจาก อันตรายิกกรรม ได้แก่ เหตุขัดขวางการอุปสมบท ๘ อย่าง มีการเป็นโรคเรื้อน เป็นต้น และต้องมีอุปัชฌาย์ผู้ให้การอุปสมบท เมื่ออุปสมบทแล้ว ต้องถือสิกขาบท ๒๒๗ ข้อ ซึ่งเป็นสิกขาบทในฝ่าย อาทิพรหมจริยการศึกษา คือ หลักการศึกษายบมในฝ่ายบวชบัญญัติหรือข้อศึกษาที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ สำหรับป้องกันความประพฤติดีเสียหยา และให้ถือสิกขาฝ่าย อภิสมจาริกการศึกษา หมายถึง หลักการศึกษายบมในฝ่ายฆนบธรรมนิยมที่จะชักนำความประพฤดี ความเป็นอยู่ให้ดีขึ้นเป็นต้น หากอุปสมบทเป็นภิกษุณี มีคุณสมบัติเบื้องต้นคล้ายกันกับภิกษุ ถ้าเป็นสามเณรีผู้มีอายุถึง ๑๘ ปีแล้ว อีก ๒ ปี จะครบอุปสมบทเป็นภิกษุณี ภิกษุณีสงฆ์สวดให้ศึกษาสมมติ คือ ตกกลงให้สมาทานสิกขาบท ๖ ประการ ตั้งแต่ ข้อ ปาณาติปาตา เวรมณี จนถึงข้อ วิกาลโภชนา เวรมณี ให้รักษาอย่างเคร่งครัดไม่ขาดเลยตลอดเวลา ๒ ปีเต็ม ถ้าล่วงข้อใดข้อหนึ่งต้องสมาทานตั้งต้นไปใหม่อีก ๒ ปี เมื่อครบ ๒ ปีแล้ว ภิกษุณีสงฆ์จึงทำพิธีอุปสมบทให้ และจะต้องอุปสมบทในสงฆ์ ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ เมื่ออุปสมบทแล้ว ต้องถือสิกขาบท ๓๑๑ ข้อ กรณีถ้าหากผู้ที่เข้ามาอุปสมบทเพื่อศึกษากับพระพุทธศาสนา ได้ เคยเป็นอัญเดียรฉัตรประสงคจะบรรพชาอุปสมบทในธรรมวินัยนี้ จะต้องอยู่ปริวาส ๔ เดือน หลังจาก ๔ เดือนล่วงไปแล้ว เมื่อภิกษุพอใจก็จะให้บรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุ^๐ จะเห็นว่าพระพุทธศาสนา มีการกำหนดคุณสมบัติบุคคลผู้ศึกษา กลุ่มบรรพชิตหรือนักบวช ไว้อย่างเข้มงวด เหตุที่ต้องทำอย่างนี้

^๐ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๔๐๕/๑๗๓-๑๗๔.

ก็เพื่อให้ชีวิตของผู้ออกจากเรือนมาใช้ชีวิตเป็นนักบวชมีเวลาให้กับการศึกษาและการปฏิบัติเพื่อฝึกฝนตนเองได้อย่างเต็มที่มากขึ้นนั่นเอง

๒) กลุ่มคฤหัสถ์หรือกลุ่มผู้ครองเรือน สำหรับคุณสมบัติของบุคคลผู้ศึกษาที่เป็นกลุ่มคฤหัสถ์หรือกลุ่มผู้ครองเรือนได้มีกฎเกณฑ์ที่เข้มงวดเหมือนกับผู้ที่ศึกษาที่เป็นกลุ่มบรรพชิตหรือนักบวชเนื่องจากชนกลุ่มนี้มีการดำเนินชีวิตที่แตกต่างไปจากกลุ่มนักบวชมาก อย่างไรก็ตาม คุณสมบัติเบื้องต้นที่ผู้ศึกษาในกลุ่มนี้ต้องมีก็คือ เป็นผู้ที่มีศีล ๕ หรือศีล ๘ เป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิต มีความศรัทธาเลื่อมใสและเคารพในพระรัตนตรัย เป็นต้น คุณสมบัติเบื้องต้นเหล่านี้ จะทำให้กลุ่มคฤหัสถ์หรือกลุ่มผู้ครองเรือนที่เข้ามาศึกษากับพระพุทธศาสนาดำเนินชีวิตอย่างเกื้อกูลกับกลุ่มของนักบวชกล่าวคือ ชนกลุ่มนี้จะเป็นผู้ให้การสนับสนุนด้านปัจจัยสี่ให้กับกลุ่มของนักบวช เพื่อให้การศึกษาและการปฏิบัติธรรมดำเนินไปสู่เป้าหมายได้อย่างสะดวกสบายขึ้น เมื่อกลุ่มนักบวชได้รับการสนับสนุนปัจจัยสี่ที่สะดวกสบายก็มีเวลาศึกษาและปฏิบัติธรรมมากขึ้น ผลที่ได้รับจากการศึกษาปฏิบัติธรรมก็นำกลับมาสอนและเผยแผ่ต่อกันไปอยู่เป็นอย่างนี้ หลักการศึกษาเรียนรู้แบบนี้เรียกว่า “หลักบุญกุศล” คือ มีหลักการเรียนรู้แบบที่เรียกให้เข้าใจง่ายในปัจจุบันว่า “พระให้ธรรมชาวบ้านให้ทาน” นั่นเอง จึงเห็นได้ว่าการศึกษาเรียนรู้ในลักษณะนี้ได้มีการปฏิบัติสืบต่อกันมาในพระพุทธศาสนาเป็นเวลายาวนาน มาถึงสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนรัชกาลที่ ๕ การศึกษาเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาลักษณะอย่างนี้ก็ยังคงปรากฏร่องรอยให้เห็นได้อยู่อย่างเป็นรูปธรรม

๓.๑.๒.๓ ขอบเขตของการศึกษาในพระพุทธศาสนา

ในทางพระพุทธศาสนา ศัพท์ว่า “ศึกษา” แปลว่า การศึกษา หรือ ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษา คือ ฝึกหัดอบรม กาย วาจา จิตใจ และปัญญา ให้ยิ่งขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุดของชีวิต คือ พระนิพพาน มีอยู่ ๓ อย่าง คือ อธิศีลสิกขา การฝึกอบรมในเรื่องศีล อธิจิตตสิกขา การฝึกอบรมในเรื่องจิต และ อธิปัญญาสิกขา การฝึกอบรมเรื่องปัญญา เรียกให้สั้นว่า ศีลสมาธิ ปัญญา ทั้ง ๓ อย่าง จัดเข้ารวมอยู่ในหลักไตรสิกขา และหลัก ไตรสิกขานี้เป็นที่หลอมรวมหลักปฏิบัติธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนา ดังนั้นขอบเขตของการศึกษาในพระพุทธศาสนาจึงรวมอยู่ในหลักของไตรสิกขานี้ทั้งสิ้น ไตรสิกขาแต่ละข้อมีวิเคราะห์ดังนี้

๑) การศึกษาตาม หลักศีล หมายถึง ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับฝึกอบรมในด้านความประพฤติ สำหรับบทวิเคราะห์นี้ให้ถือว่า ศีลและวินัย มีสาระอย่างเดียวกัน คือ เป็นเครื่องมือของการศึกษา ส่วนความหมายระดับลึกของศัพท์ทั้งสองใช้ในความหมายตามทัศนะของพระธรรมปิฎกที่แบ่งศีลเป็น ๒ ระดับ ได้แก่ ศีลระดับธรรม ซึ่งหมายถึงข้อแนะนำสั่งสอน หรือหลักความประพฤติที่ทรงบัญญัติตามกฎธรรมดาส่งเสริมความดีความชั่ว (กฎแห่งกรรม) กับ ศีลระดับวินัย คือ เป็นแบบแผนข้อบังคับที่บัญญัติขึ้นไว้เป็นทำนองประมวลกฎหมาย สำหรับกำกับความ

ประพจน์ของสมาชิกในหมู่ชนหรือชุมชนหนึ่ง โดยสอดคล้องกับความมุ่งหมายของหมู่คณะหรือชุมชนนั้น โดยเฉพาะ ผู้ละเมิดบทบัญญัติแห่งศีลประเภทวินัยนี้มีความผิดตามอาญาของหมู่^๐ ตามนัยนี้ศีลจึงเป็นทั้งธรรมและเป็นทั้งวินัย สารสำคัญของศีลคือเป็นแกนกลางในการจัดระเบียบแบบแผนสำหรับสังคม เมื่อจะกล่าวเฉพาะความหมายของวินัยท่านให้ความหมายไว้ ๒ อย่าง คือ ๑) การฝึกให้มีความประพฤติและ ความเป็นอยู่เป็นระเบียบแบบแผน หรือ การบังคับควบคุมตนให้อยู่ในระเบียบแบบแผน รวมทั้งการใช้ระเบียบแบบแผนต่าง ๆ เป็นเครื่องจัดระเบียบความประพฤติ ความเป็นอยู่ของคนและกิจการของหมู่ชน ๒) ระเบียบแบบแผน กฎเกณฑ์ ข้อบังคับต่าง ๆ ที่วางไว้สำหรับเป็นหลักหรือเป็นมาตรฐานสำหรับใช้ฝึกคน วินัยมีทั้งส่วนที่เป็นของคฤหัสถ์ และบรรพชิต คือ ส่วนที่เป็นของคฤหัสถ์ เรียกว่า อาคาริยวินัย และส่วนที่เป็นของบรรพชิตเรียกว่า อนาคาริยวินัย คำว่าวินัยสำหรับบรรพชิตมิใช่ศีลในความหมายแคบ ๆ แต่ครอบคลุมเรื่องเกี่ยวกับความเป็นอยู่ด้านนอกของพระภิกษุทั้งหมด เริ่มตั้งแต่กำหนดคุณสมบัติ สิทธิ หน้าที่ วิถีรับและวิธีฝึกอบรมสมาชิกใหม่ เป็นต้น

กล่าวโดยสรุปวินัยมีความหมายครอบคลุม ระบบแบบแผนเกี่ยวกับการปกครอง การบริหาร การศาล นิติบัญญัติ การเศรษฐกิจ การศึกษา เป็นต้น จะเห็นได้ว่า การศึกษาก็เป็นเรื่องของศีลด้วยเหมือนกัน โดยสารสำคัญของแนวคิด การศึกษาตาม หลักของศีล นี้เป็นเรื่องของ การฝึกมนุษย์ในเรื่องความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ๒ ด้าน คือ ๑) ด้านความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ เช่น การรู้จักบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ ในปริมาณและคุณภาพที่เหมาะสม การรู้จักดูแลร่างกาย และการแต่งกายสะอาดเรียบร้อย การรู้จักดำรงชีวิตอย่างเกื้อกูลสิ่งแวดล้อม เป็นต้น ๒) ด้านความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางทางสังคม เช่น การมีศีล ๕ เป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิต ความเป็นคนมีวินัย ซื่อสัตย์ มีความรับผิดชอบ ทำงานเลี้ยงชีพด้วยความสุจริต เป็นต้น

๒) การศึกษาตามหลักสมาธิ หมายถึง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมจิตใจ เพื่อให้เกิดคุณธรรม มีสมาธิสูง คือ ฝึกอบรมให้บุคคลผู้เข้ามาศึกษาเป็นผู้ที่มีคุณลักษณะของจิตใจที่ดีดังต่อไปนี้ คือ ๑) ด้านสมรรถภาพจิต คือ ฝึกอบรมจิตใจให้มีความสามารถในการคิดสูง เช่น คิดได้เก่ง คิดได้แคล่วคล่อง คิดได้รวดเร็ว คิดได้มาก เป็นต้น ๒) ด้านคุณภาพจิต คือ ฝึกอบรมจิตใจให้มีคุณธรรม ซึ่งทำให้เห็นถึงลักษณะที่ดีเด่นของจิต เช่น มี ความเข้มแข็ง มั่นเพียร อดทน มีสติ สมาธิ มีวินัย มีความรับผิดชอบ มีความซื่อสัตย์ มีเมตตา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละเพื่อส่วนรวม

^๐ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๔๓๑.

^{*} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔๕.

ประหยัด กัตถัญญ เป็นต้น ๓) **ด้านสภาพจิต** คือ ฝึกอบรมจิตใจให้มีสภาพจิตที่ดี เช่น มีจิตใจเป็นสุข สดชื่น แจ่มใส ร่าเริง เบิกบาน ปลอดโปร่ง สงบ ผ่องใส โล่ง สบาย เป็นต้น

หลักการทางพุทธศาสนา อาศัยคำสอนระดับศีลหรือวินัยที่ ได้กล่าวมาแล้วนั้นเป็นการเน้นไปทาง ด้านของ โครงสร้าง กฎ ข้อบังคับ ระเบียบแบบแผน ต่าง ๆ เพื่อเป็นเครื่องมือสำคัญในการฝึกอบรมด้านภายนอกตัวบุคคลทั้งหมด ในทัศนะของพุทธศาสนามองว่า หากจะฝึกอบรมจิตของบุคคลเพื่อให้เกิดคุณธรรม มีสมาธิสูงได้ประสบผลสำเร็จอย่างสมบูรณ์แบบต้อง มีการฝึกอบรมด้านจิตซึ่งอยู่ภายในของตัวบุคคลด้วย คือ สร้างจิตสำนึกให้บุคคล ผู้เข้ามศึกษา ให้มีคุณธรรม เกิดความสำนึก มีความรับผิดชอบต่อตนเอง องค์กร ชุมชน และสังคม สามารถที่จะดำรงตนให้อยู่ในองค์กร ชุมชน และสังคม ที่ตนเข้าไปเกี่ยวข้องอยู่ด้วยนั้น ได้อย่างมีความสุข

การ ฝึกอบรมจิตเพื่อให้ผู้เข้ามศึกษาเกิดคุณธรรม มีสมาธิสูง เป็นสิ่งที่มีความสำคัญถ้าผู้ศึกษามีสภาพจิตใจที่ดีก็จะเป็นปัจจัยส่งผลให้สภาพการดำเนินชีวิตประจำวันในด้านต่าง ๆ ดีตามไปด้วย ดังนั้นจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการฝึกฝนอบรมสภาพจิตที่พึงประสงค์ให้เกิดขึ้นกับผู้เข้ามศึกษา คำว่า “สภาพจิตที่พึงประสงค์” หมายถึง การฝึกคิดในเชิงบวก ซึ่งสภาพของจิตที่คิดได้ในลักษณะเช่นนี้จะต้องอาศัยการฝึกอบรมและการพัฒนาให้เกิดมีขึ้น การฝึกคิดในเชิงบวกนี้ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้นำเสนอไว้ที่สำคัญมีอยู่ ๒ ชุด ผู้วิจัยจะได้นำมาสรุปไว้ ดังนี้ คือ

(๑) **ด้านพัฒนาการทางสังคม** เป็นการคิดเชิงบวกซึ่งจะต้องพัฒนาขึ้นมาให้ได้ เนื่องจากเป็นคุณสมบัติประจำใจที่จะทำให้บุคคลมีความสัมพันธ์ที่ดีงามกับผู้อื่น อยู่ร่วมสังคมอย่างสร้างสรรค์ และเป็นสุขร่วมกันทั้งด้วยตนเอง และกับผู้อื่น เรียกว่าพรหมวิหาร ๔ ประการ คือ (๑) เมตตา ใช้ในสถานการณ์ปกติทั่วไป คือ ความรัก ปราบณาดี มีไมตรี อยากให้คนอื่นเป็นสุข (๒) กรุณา ใช้ในสถานการณ์ที่ผู้อื่นตกต่ำเดือดร้อน มีใจพลอยหวนไหว้ ไวต่อความทุกข์ของผู้อื่น อยากช่วยให้เขาพ้นจากทุกข์ (๓) มุทิตา ใช้ในสถานการณ์ที่ผู้อื่นก้าวขึ้นสู่ความสุข มีใจพลอยยินดีกับ ความสุข ความดีงาม ความสำเร็จ ของเขา อยากส่งเสริมสนับสนุนเขา สภาพจิตหรือการคิดเชิงบวกทั้ง ๓ นี้ เป็นปัจจัยให้เกิดพฤติกรรมที่ดีงาม เกื้อกูลในความสัมพันธ์ทางสังคม พุคให้ สันถ์คือเป็นปัจจัยแก่ศีล ทำให้ไม่เบียดเบียนกัน และเป็นเครื่องประสานสังคมโดยนำไปสู่การให้ เพื่อแบ่งปัน (ทาน) การช่วยเหลือเกื้อกูลกันด้วยวาจา (ปิยวาจา) และการบำเพ็ญประโยชน์ (อถก จริยา) สภาพจิตหรือการคิดเชิงบวกเหล่านี้ เกื้อหนุนการพัฒนาชีวิตของตนเองไปพร้อมกันด้วย โดยทำให้เกิดสภาพผ่อนคลายสงบสุขภายในทั้งกายและจิตใจ ซึ่งไปรวมศูนย์ที่สมาธิ ซึ่งเป็นภาวะอยู่ตัว เข้าสู่ดุลยภาพของจิต จึงจัดอยู่ในหมวดแห่งการศึกษาพัฒนาด้านจิตใจ ที่เรียกสั้น ๆ ว่า สมาธิ (๔) ใช้ในสถานการณ์ที่ต้องรักษารธรรม คือ หลักการ ความจริง ความดีงามถูกต้อง วางใจเป็นกลาง เรียบ สงบนิ่ง ไม่หวนไหว ไม่เอนเอียง ให้ปัญญาทำหน้าที่ไปตามธรรม ทำให้รักษารธรรม และรักษา

หลักการ กฎ กฏิกา ของสังคมไว้ได้ พร้อมทั้งรักษาจิตใจของตนให้สงบเข้าสู่ศุลยภาพโดยสมบูรณ์

(๒) **ด้านพัฒนาการของชีวิต หรือการพัฒนาภายในตนเอง** เป็นการคิดเชิงบวกซึ่งเป็นสภาพจิตที่แสดงถึงความก้าวหน้าของจิตใจ ในการพัฒนาชีวิตตามหลักไตรสิกขา ซึ่งควรทำให้เกิดมีเป็นคุณสมบัติประจำใจของตน เรียกว่า ธรรมสมาธิ มี ๕ อย่าง ได้แก่ **ปราโมทย์** คือ ความร่าเริง เบิกบานใจ **ปีติ** คือ ความอิ่มใจ **ปราปปลัสมจิตใจ** ในเรื่องที่ดีงามเป็นธรรม **ปัสสัทธิ** คือ ความสงบเย็น ผ่อนคลาย **สุข** คือ ความสุข ความคล่องสะดวกใจ ปราศจากสิ่งบีบคั้นติดขัดคับข้อง **สมาธิ** คือ ภาวะที่จิตตั้งมั่นแน่วแน่นลงได้ อยู่ตัวสงบ อยู่กับสิ่งที่ดีงาม ไม่มีอะไรรบกวน เมื่อทำจิตใจให้เป็นสมาธิได้ ถือว่าเป็นการฝึกพัฒนาจิตที่บรรลุผลสำเร็จ สมานนั้นจะเป็นศูนย์กลางพัฒนาของคุณสมบัติทุกอย่างของจิตใจ และทำให้จิตเป็น “กัมมณีย์” คือเหมาะแก่การใช้งาน ทั้งมีกำลังเข้มแข็ง มั่นคง สงบสุข และผ่องใส โดยเฉพาะเมื่อต่อปัญญา จึงเป็นบาทฐานของการก้าวไปในการพัฒนาปัญญาด้วย^๑ ลักษณะของ การศึกษาหรือการฝึกอบรมจิตใจเพื่อให้เกิดคุณธรรม ที่มีบริบทดังได้กล่าวมาทั้งหมดในหัวข้อนี้ เรียกว่า เป็นการศึกษาตามหลักสมาธิ

๓) **การศึกษาตามหลัก ปัญญา** หมายถึง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้แจ้ง คือ ฝึกอบรมปัญญาให้ผู้เข้ารับการศึกษาก่อความรู้ ความเข้าใจ เน้นความรู้ตามความเป็นจริง หรือรู้ตามที่มันเป็น ได้เคยกล่าวมาแล้วก่อนหน้านี้ว่า คำว่า ปัญญา และ คำว่า สัมมาทิฐิ เป็นคำที่ใช้แทนกันได้ ดังนั้นทั้งปัญญาหรือสัมมาทิฐิ คือ ความรู้รอบ เข้าใจ ชัดเจน หรือ ความเห็นชอบ เห็นถูกต้อง จึงเป็นจุดเริ่มต้นและเป็นตัวนำที่มีบทบาทสำคัญอยู่ตลอดเวลาในทุกขั้นตอนของการศึกษา ยิ่งการศึกษาได้รับความก้าวหน้าไปมากขึ้นเท่าไร ทั้งปัญญาหรือสัมมาทิฐิ ก็จะยิ่งเพิ่มพูนงอกงามมากยิ่งขึ้นตามไปด้วย ในที่สุดก็จะกลายเป็นตัวการสำคัญที่ทำให้การศึกษาเข้าถึงจุดหมายปลายทางตามที่กำหนดไว้ได้ ดังนั้น ทั้งปัญญาหรือสัมมาทิฐิ จึงเป็นทั้งจุดเริ่มต้น และเป็นทั้งตัวการที่มีบทบาทสำคัญในทุกขั้นตอนของการศึกษาจนถึงปลายทางของการศึกษา ในทัศนะพุทธศาสนา มองว่า หากจะเป็นการศึกษาได้อย่างสมบูรณ์แบบต้อง มีพัฒนาด้านปัญญาภายในของตัวบุคคลด้วย คือ การพัฒนาปัญญาของ บุคคลให้มีความรู้ความสามารถถึงขั้นที่จะเป็นผู้นำพาสังคมให้ดำเนินไปสู่เป้าหมายได้อย่างงดงาม สะดวก และมีความปลอดภัยในทุก ๆ ขั้นตอน

การ พัฒนาปัญญาแบ่งได้ดังนี้ ปัญญาขั้นแรก คือ ปัญญาที่เป็นความรู้ความเข้าใจใน ศิลปวิทยาการ ต่อจากนั้น ลึกซึ้งลงไปอีกคือการรับรู้ เรียนรู้อย่างถูกต้อง ตามความเป็นจริง ไม่

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พัฒนาการแบบองค์รวมของเด็กไทย**, (กรุงเทพมหานคร:

เบียดเบียนหรือเอนเอียงด้วยอคติ เนื่องจากการรับรู้ นั้น ยังมีขั้นต่อไปอีกคือการคิดการวินิจฉัย ซึ่งหมายถึงการคิดวินิจฉัยด้วยการใช้ปัญญาโดยบริสุทธิ์ใจ ปัญญาอีกขั้นหนึ่ง คือ ปัญญาที่รู้เข้าใจถึงสาระแห่งความเป็นไปของโลกและชีวิต รู้ทางเลื่อม ทางเจริญและเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง รู้วิธีแก้ไข ปัญหา และสร้างสรรค์ความสำเร็จที่ทำให้พัฒนาตน พัฒนาชีวิตและสังคมให้เจริญดังมายิ่ง ๆ ขึ้นไป ขั้นสุดท้ายได้แก่ ปัญญาที่รู้เท่าทันธรรมชาติของสังขาร คือโลกและชีวิต เข้าถึงความเจริญแท้ของการที่สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ทำให้คลายความยึดติดถือมั่นโดยวางใจได้ถูกต้องต่อสิ่งทั้งหลาย แยกจิตใจออกมาเป็นอิสระได้ เลิกเอาความอยากของตนเป็นตัวกำหนดเปลี่ยนมาเป็นอยู่ และทำการด้วยปัญญาเป็นขั้นที่จิตใจเข้าถึง อิสระภาพ หลุดพ้นจากความทุกข์โดยสมบูรณ์^๖ ลักษณะของการฝึกฝนอบรมหรือพัฒนาปัญญาของผู้ที่เข้ามาศึกษาที่มีบริบทดังได้กล่าวมาทั้งหมดในหัวข้อนี้ เรียกว่า เป็นการศึกษาตามหลักปัญญา

การศึกษาตามหลัก สីล สมาธิ และปัญญา ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นมีความสัมพันธ์อย่างเกื้อกูลต่อกันและกัน ดังนี้ คือ **ด้านศีล** เป็นการจักระเบียบ ด้านสภาพแวดล้อมให้เกื้อกูลแก่การพัฒนาคุณภาพชีวิต เป็นสิ่งที่นำมาใช้ฝึกมนุษย์ ให้มีระเบียบวินัย มีความสุจริตกาย วาจา มีแรงงานที่เป็นสัมมาชีพ มีพฤติกรรมที่ดีงามและร่วมสร้างสรรค์สังคมให้ดีขึ้น และการอาศัยสภาพแวดล้อมที่เอื้อเช่นนี้ก็จะเป็พื้นฐานให้เอื้อต่อการพัฒนาสมาธิหรือพัฒนาจิตใจต่อไป **ด้านสมาธิ** เป็นการพัฒนาจิตใจให้ประณีต มีสมรรถภาพ มีคุณภาพ และมีสุขภาพจิตที่ดี การอาศัยสภาพจิตใจที่ดีก็จะเป็พื้นฐานให้เอื้อต่อการพัฒนาปัญญาต่อไป **ด้านปัญญา** เป็นการพัฒนาปัญญาให้เกิดความรู้เข้าใจในสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง ทำการต่าง ๆ ด้วยความรู้เข้าใจ จนบรรลุถึงความรู้ประเภทที่ทำให้มีชีวิตหลุดพ้นเป็นอิสระ เป็นอยู่ด้วยความผ่องใสเบิกบานตลอดทุกเวลา เมื่อพัฒนามาจนถึงตรงนี้แล้วการบรรจบประสานของด้านจิตกับด้านปัญญา ก็จะทำให้ปัญญาส่งผลต่อจิตใจอีก โดยปัญญาจะปลดปล่อยจิตให้เป็นอิสระ และทำให้เกิดสภาพจิตอุเบกขาแต่เป็นอุเบกขาที่ประกอบด้วยปัญญา ซึ่งทำให้จิตอยู่ตัว มีคุณภาพ สภาพจิตเช่นนี้ก็จะเป็ปัจจัยแก่ศีล คือ ส่งผลทำให้มนุษย์เกิดมีพฤติกรรมที่ดีงามเกื้อกูลในความสัมพันธ์ทางสังคม ทำให้ไม่เบียดเบียนกัน และเป็นเครื่องประสานสังคมโดยนำไปสู่การให้เผื่อแผ่แบ่งปัน การช่วยเหลือเกื้อกูลกันด้วยวาจา และการบำเพ็ญประโยชน์ต่อกัน เป็นต้น นี่คือเหตุผลที่ว่า ทำไมจึงต้องมีการจัดการศึกษาตามหลักไตรสิกขา เพราะว่า การศึกษาตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา มีความสัมพันธ์อย่างเกื้อกูลต่อกันและกัน ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั่นเอง จึงสรุปได้ว่าขอบเขตของการศึกษาในพระพุทธศาสนาจัดเข้ารวมอยู่ในเรื่องของไตรสิกขานี้ทั้งสิ้น

^๖ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), การศึกษาเครื่องมือพัฒนาที่ยังต้องพัฒนา หน้า ๕๕-๖๐๕.

๓.๑.๓ ลักษณะการเรียนการสอนในพระพุทธศาสนาสมัยพุทธกาล

จากการศึกษาการเรียนการสอนในสมัยพุทธกาลในเบื้องต้นได้พบว่า มีลักษณะที่เป็นแบบมุขปาฐะ คือ เป็นการถ่ายทอดท่องจำกันแบบปากต่อปาก หรือเป็นข้อความที่ท่องจำกันมาด้วยปากเปล่าโดยมิได้เขียนไว้เป็นลายลักษณ์อักษร การเรียนการสอนในลักษณะอย่างนี้ บุคคลที่ทำหน้าที่เป็นผู้สอนก็คือ อุปัชฌาย์หรืออาจารย์ที่อยู่ในสำนักต่าง ๆ ดังมีข้อความในพระไตรปิฎกได้บันทึกไว้ว่า

“พระทักพมัลลบุตร ได้รับแต่งตั้ง ให้เป็นเสนาสนปัญญาปกะและจัดกัตตุทเทศกะ แล้ว ...ย่อมจัดแจงเสนาสนะสำหรับหมู่ภิกษุผู้มีคุณสมบัติเสมอกันรวมไว้ที่เดียวกัน ดังนี้ คือ จัดแจงเสนาสนะสำหรับภิกษุผู้ทรงพระสูตรรวมกันไว้แห่งหนึ่ง ด้วยประสงค์ว่า ภิกษุเหล่านั้นจักซักซ้อมพระสูตรกัน จัดแจงเสนาสนะสำหรับภิกษุผู้ทรงพระวินัยรวมกันไว้แห่งหนึ่ง ด้วยประสงค์ว่าภิกษุเหล่านั้นจักซักซ้อมพระวินัยกัน จัดแจงเสนาสนะสำหรับภิกษุผู้ทรงพระอภิธรรมรวมกันไว้แห่งหนึ่ง ด้วยประสงค์ว่าภิกษุเหล่านั้นจักซักซ้อมพระอภิธรรมกัน”^๖

ข้อความนี้ทำให้เห็นได้ว่ารูปแบบการเรียนการสอนใน สมัยพุทธกาลว่า กลุ่มที่มีความเชี่ยวชาญทางพระวินัยก็มักจะเป็นผู้สอนหรือถ่ายทอดพระวินัย กลุ่มที่มีความเชี่ยวชาญพระสูตรก็มักจะเป็นผู้ที่สอนหรือถ่ายทอดพระสูตร และกลุ่มที่เชี่ยวชาญพระอภิธรรมก็มักจะเป็นผู้สอนหรือถ่ายทอดพระอภิธรรม รูปแบบการสอนเป็นการซักซ้อมกันแบบปากต่อปากเพราะในสมัยนั้นยังมิได้บันทึกหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าให้เป็นลายลักษณ์อักษรดังเช่นสมัยปัจจุบัน ดังนั้นจึงเห็นได้ว่า พระทักพมัลลบุตร ท่านได้อำนวยความสะดวกให้พระภิกษุแต่ละกลุ่มให้มีโอกาส ได้อยู่ร่วมกัน ด้วยมีความประสงค์ว่าภิกษุเหล่านั้นจักทำการศึกษาซักซ้อมพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรมกัน คำว่า “ซักซ้อม” ในที่นี้จึงน่าจะเป็นลักษณะการเรียนการสอนแบบมุขปาฐะในสมัยนั้น

๓.๒ วิเคราะห์การศึกษาตามหลักไตรสิกขา

การศึกษาข้อมูลในบทที่ผ่านมาทำให้ได้ทราบว่าการ ศึกษาตามหลักไตรสิกขา มีหลักการที่สำคัญ ๔ ประการ คือ ประการแรกต้องจัดหาหรือสร้างปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิให้เกิดขึ้นมาก่อน เมื่อปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิเกิดขึ้นพร้อมมูลก็จะเป็นเหตุทำให้ สัมมาทิฐิเกิดขึ้น เมื่อสัมมาทิฐิเกิด กระบวนการศึกษาตามหลักไตรสิกขา ก็ดำเนินการได้ เมื่อได้ดำเนิน การศึกษาตามหลักไตรสิกขาแล้ว ก็มีการวัดผลและประเมินผลการศึกษาตามหลักไตรสิกขาตามลำดับ ซึ่งในแต่ละประเด็นจะได้ทำการวิเคราะห์ให้เห็นในรายละเอียดตามลำดับดังนี้

^๖ วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๘๑/๔๑๓-๔๑๔.

๓.๑.๑ การจัดหาหรือสร้างปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ

ปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ หมายถึง เหตุที่เป็นเครื่องหนุนให้สัมมาทิฐิเกิดขึ้น มี ๒ ประการ คือ ปรโตโฆสะและโยนิโสมนสิการ^{๐๙} ซึ่งความหมายของปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิในแต่ละข้อ ผู้วิจัยจะได้นำมาวิเคราะห์ให้เห็นรายละเอียด ดังนี้

๓.๑.๑

.๑ ปรโตโฆสะ

ปรโตโฆสะ ตามศัพท์ แปลว่า เสี่ยงจากผู้อื่น หรือ การกระตุ้นชักจูงจากภายนอก ปัจจัยภายนอกที่ว่านี้ หากจะเป็นสิ่งทำให้เกิดสัมมาทิฐิได้ ต้องเกิดจากแหล่งที่ดี มีความเป็นกัลยาณมิตร เป็นสิ่งทำให้ผู้พบเห็นเกิดศรัทธา เกิดความเลื่อมใส ให้ความเชื่อถือไว้วางใจ ปรโตโฆสะ ดังกล่าวสามารถนำมาจัดแบ่งย่อยออกไปได้อีกเป็น ๒ ด้าน ดังนี้

๑) ด้านสภาพแวดล้อมทางกายภาพ คือ ธรรมชาติต่าง ๆ ที่อยู่รอบ ตัวมนุษย์ซึ่งเป็นปัจจัยเกื้อหนุนทำให้ผู้พบเห็นเกิดศรัทธา ทั้งเป็นแหล่งจูงใจให้อยากเข้ามาใช้เป็นแหล่งสำหรับฝึกฝนพัฒนาตนให้มีความเจริญงอกงามยิ่ง ๆ ขึ้นไป จากเหตุการณ์ในพระพุทธศาสนาหลายเหตุการณ์ได้นั้นเกี่ยวกับความสำคัญด้านสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่ดี ดังนี้ คือ

เจ้าชายสิทธัตถะ เมื่อมีพระชนมายุ ๗ พรรษา ทรงเลือกสถานที่ได้ค้นหว่าในบรรยากาศที่เงียบสงบเจริญอานาปานสติกรรมฐาน ดังพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “เราจำได้อยู่เมื่อคราวงานของท้าวสักการิบดีซึ่งเป็นพระราชบิดา เรานั่งอยู่ใต้ต้นหว่าอันร่มเย็น ได้สังคจจากามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ และสุข อันเกิดจากวิเวกอยู่”^{๐๑๐} เหตุการณ์นี้ทำให้เห็นว่าสถานที่สงบเงียบสงบเป็นบรรยากาศที่เอื้ออำนวยเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ได้ดี

เหตุการณ์อีกตอนหนึ่ง เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะ ผนวชแล้วทรงเลือกสถานที่ใกล้ชิดธรรมชาติและชุมชน ณ ตำบลอรุเวลาเสนานิคม เป็นสถานที่สำหรับบำเพ็ญเพียร เพราะสถานที่แห่งนั้นเป็นสิ่งที่เกื้อกูล เมื่อนักบวชสิทธัตถะทรงเห็นแล้วทำให้เกิดศรัทธา อยากเข้าไปใช้เป็นแหล่งสำหรับฝึกฝนพัฒนาตนให้มีความเจริญงอกงามยิ่ง ๆ ขึ้นไป ดังพุทธพจน์ที่ตรัสว่า

“เมื่อเที่ยวจาริกไปในแคว้นมคธโดยลำดับ ได้ไปถึงตำบลอรุเวลาเสนานิคม ได้เห็นภูมิประเทศที่น่ารื่นรมย์ มีราวป่าน่าเพลิดเพลินใจ มีแม่น้ำไหลรินไม่ขาดสาย มีท่อน้ำสะอาดคือน้ำที่รื่นรมย์ มีโคจรคามอยู่โดยรอบ เราจึงคิดว่า ภูมิประเทศเป็นที่น่ารื่นรมย์ มีราวป่าน่าเพลิดเพลินใจ มีแม่น้ำ

^{๐๙} อก.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๒๗/๑๑๕.

^{๐๑๐} ม.ม.(ไทย). ๑๓/๔๘๒/๖๑๑.

ไหลรินไม่ขาดสาย มีทำน้ำสะอาดดี น้ำร้อนรมย์ มีโคจรคามอยู่โดยรอบ เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร ของกุลบุตรผู้ปรารถนาจะบำเพ็ญเพียร เราจึงนั่ง ณ ที่นั่นด้วยคิดว่า ที่นี่เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร”^{๐๐}

สำหรับในพระวินัยปิฎก ยังมีเรื่องอย่างนี้อีกเป็นจำนวนมาก เช่น ขณะตรัสรู้ได้ประทับ ใต้ต้นโพธิ์ และเมื่อตรัสรู้แล้วทรงเปลี่ยนสถานที่จากที่ตรัสรู้ไปประทับใต้ต้นไทร ต้นจิก ต้นเกด และที่อื่น ๆ อีก ณ ที่ใกล้กับแม่น้ำเนรัญชรา เป็นต้น ตัวอย่างเหล่านี้ได้แสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญกับ ปรโตโมสะ คือ ด้านสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่ดี มีความ เป็นกัลยาณมิตร ซึ่งในการจัดการศึกษาตามหลักไตรสิกขาอย่างน้อยควรจะมีป่า มีน้ำสำหรับใช้สอย มีคมนาคมที่สะดวกสบาย มีที่อยู่ไม่ไกลจากหมู่บ้านและชุมชนเกินไป มีสภาพทางภูมิประเทศเป็นที่ น้ำร้อนรมย์ เป็นต้น

๒) ด้านสภาพแวดล้อมทางสังคม ความหมายของสังคม ตามนัยของ พระพุทธศาสนา หมายถึง กิจกรรมที่บุคคลคบหาหรือเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กัน ซึ่งก่อให้เกิดการกระทำ หรือไม่กระทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน พระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญกับ สภาพแวดล้อมทางสังคมที่ดี จึงสนับสนุนการคบหากับบุคคลที่เป็นกัลยาณมิตรดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราไม่พิจารณาเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ยังไม่เกิด ก็เกิดขึ้นหรือเป็นเหตุให้อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่เกิดขึ้นแล้วถึงความเจริญเต็มที่ เหมือนกัลยาณมิตรตาด นี้”^{๐๐} พุทธพจน์นี้ได้ย้ำเตือนให้เห็นถึงความมีกัลยาณมิตรที่เป็นสภาพแวดล้อมทางสังคมเป็นอย่างดี เพราะสิ่งกระตุ้นจากภายนอกที่มีความเป็นกัลยาณมิตร ย่อมก่อประโยชน์เกื้อกูลต่อผู้ที่กำลัง ศึกษาเรียนรู้ได้มาก เช่น การสั่งสอน แนะนำ การถ่ายทอด การโฆษณา คำบอกเล่า ข่าวสาร ข้อเขียน คำชี้แจง คำอธิบาย ทั้งหมดนี้ก็จะออกมาเป็นส่วนที่ถูกต้องดีงาม ส่งเสริมสนับสนุนชักจูงให้ผู้ศึกษา ดำเนินการศึกษาเข้าสู่เป้าหมายตามที่กำหนดไว้ได้ ดังนั้นในเบื้องต้นของการศึกษาตามหลัก ไตรสิกขาจึงต้องจัดหาหรือสร้าง ปรโตโมสะ ใน ด้านสภาพแวดล้อมทางสังคม ที่เป็นกัลยาณมิตร ขึ้นมาให้ได้

๓.๑.๑

๒ โยนิโสมนสิการ

โยนิโสมนสิการ ตามศัพท์ แปลว่า การทำในใจโดยแยบคาย หมายถึง การใช้ความคิดอย่างถูกวิธี ถูกต้องและเป็นระบบ การคิดหาเหตุผล สืบสาวให้ตลอดสาย แยกแยะสิ่งที่นำมาคิดออกให้เห็นตามสภาวะและความสัมพันธ์สืบทอดแห่งเหตุปัจจัย โดยไม่เอา ความรู้สึกด้วยค้นหาที่ตนมีเข้าไปเกี่ยวข้อง โยนิโสมนสิการนี้เป็นองค์ประกอบฝ่ายภายในตัวบุคคล

^{๐๐} ม.ญ.(ไทย). ๑๒/๒๓๕/๓๐๓-๓๐๔.

^{๐๐} ส.ม.(ไทย) ๑๕/๘๔/๕๕.

ซึ่งหากมีมากก็จะทำให้สามารถใช้ความคิดได้ถูกต้อง คิดได้เป็นระบบ คิดได้เป็นขั้นตอนอันจะเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลทำให้สัมมาทิฐิเกิดขึ้นได้ง่าย พระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญกับโยนิโสมนสิการเป็นอย่างมาก พุทธพจน์ต่อไปนี้เน้นให้เห็นเกี่ยวกับความสำคัญของโยนิโสมนสิการได้เป็นอย่างดี คือ

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อนเป็นบุพนิมิต ฉะนั้น โยนิโสมนสิการสัมปทา ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิตเพื่อการเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ฉะนั้น ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการพึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ”^{๐๐} และในอีกตอนหนึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสย้ำให้เห็นถึงความสำคัญของโยนิโสมนสิการว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิต ฉะนั้น โยนิโสมนสิการก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิตเพื่อการเกิดขึ้นแห่งโพชฌงค์ ๗ ประการ ฉะนั้น ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการพึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ ประการ”^{๐๐}

ข้อสังเกตที่เห็นได้ชัดประการหนึ่งก็คือ ปรโตโมสะและโยนิโสมนสิการ ปัจจัยทั้งสองอย่างนี้เป็นสิ่งสนับสนุนซึ่งกันและกัน กล่าวคือ สำหรับมนุษย์ทั่วไปซึ่งมิใช่อัจฉริยะ ต้องอาศัยการชักจูงจากปัจจัยภายนอก คือ ปรโตโมสะ ที่มีความเป็นกัลยาณมิตรเข้ามาช่วยแนะนำหรือชักนำจึงจะทำให้เกิดความฉลาดได้ง่าย ถึงกระนั้นบุคคลผู้เป็นมนุษย์ทั่วไปซึ่งมิใช่อัจฉริยะเช่นนี้ก็ต้องพยายามฝึกหัดให้สามารถใช้ความคิดอย่างถูกวิธีด้วยตนเองได้ด้วย จึงจะทำให้การพัฒนาตนก้าวหน้าไปถึงที่สุดของจุดหมายปลายทางที่กำหนดไว้ได้ สำหรับมนุษย์ที่เป็นอัจฉริยะ มีปัญหาแก้คล้าย่อมเป็นผู้รู้จักใช้โยนิโสมนสิการที่จะทำให้การพัฒนาตนก้าวหน้าไปถึงที่สุดของจุดหมายปลายทางที่กำหนดไว้ได้ ดีกว่าบุคคลผู้เป็นมนุษย์ทั่วไปซึ่งมิใช่อัจฉริยะ แต่ถึงกระนั้นก็ยังอาจต้องอาศัยคำแนะนำที่ถูกต้องเป็นเครื่องนำทางในเบื้องต้น และเป็นเครื่องช่วยส่งเสริมให้ก้าวหน้าไปได้รวดเร็วยิ่งขึ้นในระหว่างการศึกษาฝึกอบรม ดังนั้นในเบื้องต้นของการจัดการศึกษาตามหลักไตรสิกขาจึงต้องจัดหาหรือสร้างปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิตั้ง ๒ ประการนี้ให้เกิดมาก่อนแล้วจึงสร้างสัมมาทิฐิให้เกิดขึ้นต่อไป ส่วนสัมมาทิฐิคืออย่างไรจะได้นำมาวิเคราะห์ให้เห็นรายละเอียดในหัวข้อต่อไป

๓.๑.๒ การสร้างสัมมาทิฐิ

สัมมาทิฐิ หมายถึง ปัญญาอันเห็นชอบ เห็นถูกต้องตามเป็นจริง เป็นองค์ประกอบสำคัญของมรรค ในฐานะที่เป็นขั้นเริ่มแรกในระบบการศึกษาตามหลักของ

^{๐๐} ส.ม.(ไทย) ๑๕/๕๕/๔๔-๔๕.

^{๐๐} ส.ม.(ไทย) ๑๕/๑๕๔/๑๒๓.

พระพุทธศาสนา เพราะสัมมาทิฐิก็คือปัญญา สำหรับในหลักไตรลักษณ์นี้ได้จัดสัมมาทิฐิเข้าไว้ในหมวดของอริยาสัจจวิทยา จึงเป็นธรรมสำคัญที่ต้องสร้างหรือพัฒนาให้เกิดขึ้นมาในตัวบุคคลให้มากเท่าที่จะเป็นไปได้ สร้างสัมมาทิฐินั้นเคยได้กล่าวมาบ้างแล้วว่าจะต้องจัดหาหรือสร้างปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิให้ได้ก่อน เมื่อได้ปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิมาแล้วก็ใช้ปัจจัยเหล่านั้นมาสร้างสัมมาทิฐิต่ออีกขั้นหนึ่ง ขอเสนอตัวอย่างของการสร้างสัมมาทิฐิจากปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิให้เห็นในบางแง่มุมดังนี้ พระไตรปิฎกตอนหนึ่งเป็นเรื่องของการสนทนากันระหว่าง พระปุลณเถรี กับพราหมณ์ท่านหนึ่งซึ่งกำลังอาบน้ำ(ในแม่น้ำคงคา) โดยข้อความสนทนากันเป็นดังนี้

พระปุลณเถรีได้กล่าวภาษิตเหล่านี้ว่า “เราเป็นคนตักน้ำ กลัวตักน้ำคืออาชญาของนาย ถูกภัยคือวจาและโทสะของนายบีบคั้นแล้ว จึงลงตักน้ำเป็นประจำ แม่น้ำหนาว ท่านพราหมณ์ ท่านกลัวอะไรนะจึงลงอาบน้ำเป็นประจำ ทั้งมีตัวสั่นเทา ประสบความหนาวอย่างหนัก”

พราหมณ์กล่าวตอบด้วยภาษิตเหล่านี้ว่า “แม่ปุลณผู้เจริญ ก็ท่านรู้ถือว่า ฉันกำลังทำกุศลกรรมอันจะปิดกั้นบาปกรรม ที่ตัวได้ก่อไว้ยังจะสอบถามอีก ผู้ใดไม่ว่าแก่หรือหนุ่มก่อบาปกรรมไว้ แม้ผู้นั้นย่อมพ้นจากบาปกรรมได้อย่างสิ้นเชิงก็เพราะการอาบน้ำ”

พระปุลณเถรีกล่าวภาษิตเหล่านี้ว่า “ใครหนอช่างไม่รู้ มาบอกความนี้แก่ท่านซึ่งไม่รู้ ว่า คนจะพ้นจากบาปกรรมได้ก็เพราะการอาบน้ำ พวกกบ เต่า งู จระเข้ และสัตว์เหล่าอื่นที่เที่ยวหากินอยู่ในน้ำทั้งหมดก็คงพากันไปสวรรค์แน่แท้ คนฆ่าแกะ คนฆ่าสุกร ชาวประมง พรานเนื้อ โจรเพศฆาต และคนที่ก่อบาปกรรมอื่น ๆ แม้เหล่านั้น ก็จะมีพ้นจากบาปกรรมได้เพราะการอาบน้ำ ถ้าแม่น้ำเหล่านี้จะพื้งนำบาปที่ท่านก่อไว้แต่ก่อนไปได้ แม่น้ำเหล่านี้ก็จะพื้งนำทั้งบุญของท่านไปด้วย ท่านก็จะพื้งเป็นผู้ห่างจากบุญกรรมนั้นไป ท่านพราหมณ์ ท่านกลัวบาปใด จึงลงอาบน้ำเป็นประจำ ท่านก็อย่าได้ทำบาปอันนั้น ขอความหนาวเย็นอย่าได้ทำลายผิวท่านเลย”

พราหมณ์กล่าวตอบด้วยภาษิตว่า “ท่านนำฉันผู้เดินทางผิดมาสู่ทางที่พระอริยะเดินแล้วด้วยดี แม่ปุลณผู้เจริญ ฉันขอถวายผ้าสาฎกสำหรับสรงน้ำนี้แก่ท่าน”

พระปุลณเถรีได้กล่าวตอบด้วยภาษิตเหล่านี้ว่า “ผ้าสาฎกจงเป็นของท่านตามเดิมเถิด เราไม่ต้องการผ้าสาฎก ถ้าท่านกลัวทุกข์ ถ้าทุกข์ไม่น่ารักสำหรับท่าน ท่านก็อย่าได้ก่อกรรมชั่วทั้งในที่แจ้งและในที่ลับ ถ้าท่านจะทำ หรือกำลังทำกรรมชั่ว ท่านถึงจะเหาะหนีไป ก็ไม่พ้นจากทุกข์ไปได้เลย ถ้าท่านกลัวทุกข์ ถ้าทุกข์ไม่น่ารักสำหรับท่าน ท่านจงถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ผู้คงที่ ว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึกเถิด จงสมาทานศีล ข้อนั้นแหละจะเป็นความหลุดพ้นแก่ท่าน ”

พราหมณ์กล่าวตอบด้วยภาษิตเหล่านี้ว่า “ฉันขอถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ผู้คงที่ ว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึก ขอสมาทานศีล ข้อนั้นจะเป็นประโยชน์แก่ฉัน เมื่อก่อน ฉัน

เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระพรหม วันนี้ฉันเป็นพราหมณ์จริง ฉันได้วิชา ๓ มีความสวัสดิ์ จบเวท และเป็นผู้ล้างบาปได้แล้ว”^{๐x}

จากตัวอย่างที่ยกมานี้ แสดงให้เห็นถึง พราหมณ์ที่กำลังอาบน้ำอยู่ ณ ที่แห่งนั้นเป็นผู้ได้ บัจจัยแห่งสัมมาทิฐิที่ดี ในที่นี้ได้แก่ “ พระปณณาเถรี ” ซึ่งเป็นประโยชน์ที่มีความเป็น “กัลยาณมิตร” ดังนั้น การสั่งสอน แนะนำ คำชี้แจง หรือ คำอธิบาย ทั้งหมดก็จะออกมาเป็นส่วนที่ ถูกต้องดีงาม ส่งเสริมสนับสนุนชักจูงให้ผู้ฟังในที่นี้ คือ พราหมณ์ ดำเนินเข้าสู่เป้าหมายตามที่ กำหนดไว้ได้ โดย บัจจัยแห่งสัมมาทิฐิที่ดี คือ “ พระปณณาเถรี ” นี้ก็ได้เป็นตัวสร้างสัมมาทิฐิที่ดี ให้เกิดขึ้นกับพราหมณ์ได้อีกทอดหนึ่ง ทำให้พราหมณ์ได้เข้าใจถูกต้องเห็นว่าสิ่งที่ตนเองมีความเชื่อ และได้ถือปฏิบัติมาตั้งแต่ต้นนั้นมิใช่สิ่งที่ถูกต้อง เมื่อได้รับการสั่งสอน แนะนำ ชี้แจง หรือ คำอธิบาย จากผู้ที่เป็นกัลยาณมิตร คือ “พระปณณาเถรี” จึงทำให้เกิดสัมมาทิฐิ เมื่อสัมมาทิฐิ เกิดขึ้นแล้วทำให้พราหมณ์มองเห็นแนวทางดำเนินเข้าสู่เป้าหมายที่จะทำให้ตนเองบรรลุถึง ประโยชน์สูงสุดได้ ดังนั้นในทางพระพุทธศาสนาจึงถือว่าสัมมาทิฐิ เป็นองค์ประกอบสำคัญของ มรรค ในฐานะที่เป็นขั้นเริ่มแรกในระบบการศึกษาตามหลักการของพระพุทธศาสนา คือ เมื่อได้ สร้างสัมมาทิฐิให้เกิดขึ้นได้แล้วการฝึกตามหลักไตรสิกขาที่ดำเนินการได้ทันที ส่วน การฝึกตาม หลักไตรสิกขาเป็นอย่างไรจะได้นำมาวิเคราะห์ให้เห็นรายละเอียดในหัวข้อต่อไป

๓.๑.๓ การดำเนินการศึกษาตามหลักไตรสิกขา

การดำเนินการศึกษาตามหลักไตรสิกขา เป็นขั้นตอนของการฝึกหัดอบรมตาม หลักของ ศีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งศีล เป็นข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในด้านความประพฤติเพื่อให้ มนุษย์ปฏิบัติสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมได้ถูกต้อง สมาธิ เป็นเป็นข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในด้านจิตใจ เพื่อให้เกิดคุณธรรม และปัญญา เป็นข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในด้านปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้เห็น ตามความเป็นจริง ซึ่งรายละเอียดของการดำเนินการศึกษาตามไตรสิกขาแต่ละข้อมีดังต่อไปนี้

๓.๑.๓.๑ การ ดำเนินการศึกษาตามหลักของศีล

โดยสาระสำคัญของการศึกษา ตามหลักของ ศีลนี้เป็นเรื่องของ การ พัฒนาหรือฝึกอบรม ๒ ด้าน คือ ด้านความสัมพันธ์ กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ และด้านความสัมพันธ์ กับสิ่งแวดล้อมทางสังคม ซึ่งความสัมพันธ์ของแต่ละด้านมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) ด้านความสัมพันธ์ กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ คือ พัฒนาหรือ ฝึกอบรมให้มนุษย์รู้จักติดต่อกับสิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้งห้า ได้แก่ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ด้วยดี และปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณ มิให้เกิดโทษ ให้กุศลธรรมทั้งหลายเจริญ

^{๐x}บุ.เถรี.(ไทย). ๒๖/๒๓๖-๒๕๑/๕๕๔-๕๕๕.

งอกงาม ให้อุทิศธรรมทั้งหลายเสื่อมสูญไป เช่น การรู้จักบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ ในปริมาณและคุณภาพที่เหมาะสม ตัวอย่างจากพระวินัยปิฎก ในเรื่องที่ว่าด้วยเสนาสนวัตรและเสนาสนขันธกะ พระพุทธเจ้าทรงสอนเกี่ยวกับธรรมเนียมหรือข้อที่ภิกษุควรปฏิบัติเกี่ยวกับเสนาสนะไว้ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้น เราจะบัญญัติเสนาสนวัตรแก่ภิกษุทั้งหลาย โดยที่ภิกษุทั้งหลายต้องประพฤติดชอบ ภิกษุทั้งหลาย คนอยู่ในวิหารใด ถ้าวิหารนั้นสกปรก ถ้าสามารถพึงชำระให้สะอาด เมื่อจะชำระวิหารให้สะอาด พึงขนบาตรและจีวรออกก่อนวางไว้ ณ ที่สมควร พึงขนผ้าปูนั่ง ผ้าปูนอน พูก หมอนออกไปวางไว้ ณ ที่สมควร เติง ตั้ง พึงยกอย่างระมัดระวัง ไม่ให้ครูด ไม่ให้กระทบบานประตูและกรอบประตู ขนออกไปตั้งไว้ ณ ที่สมควร เขียงรองเตียง กระโถน พนักพิง พึงขนออกมาวางไว้ ณ ที่สมควร พรหมปูพื้น พึงสังเกตที่ปูไว้เดิม ค่อยขนออกมาวาง ณ ที่สมควร ถ้าในวิหารมีหยากเยื่อ พึงกวาดเพดานลงมาก่อน กรอบหน้าต่างและมุมห้อง พึงเช็ด ถ้าฝาที่ทาน้ำมันหรือพื้นทาสีดำจึ้นรา พึงใช้ผ้าชุบน้ำบิดแล้วเช็ด ถ้าเป็นพื้นไม้ได้ทา พึงใช้น้ำประพรมแล้วเช็ด อย่าให้วิหารคลาคล่ำด้วยฝุ่นละออง พึงเก็บหยากเยื่อไปทิ้ง ณ ที่สมควร ไม่พึงเคาะเสนาสนะใกล้ภิกษุ ใกล้วิหาร ใกล้ น้ำดื่ม น้ำใช้ บนเนินเหนือลม พึงเคาะเสนาสนะได้ลม พรหมปูพื้น พึงผึ่งแดด ชำระ ดบ ขนกลับปูไว้ตามเดิม เขียงรองเตียง พึงผึ่งแดด เช็ด ขนกลับวางไว้ตามเดิม เติง ตั้ง พึงผึ่งแดด ชำระ บิด ยกอย่างระมัดระวัง ไม่ให้ครูด ไม่ให้กระทบ บานประตูและกรอบประตู ขนกลับตั้งไว้ตามเดิม พูก หมอน ผ้าปูนั่ง ผ้าปูนอน พึงผึ่งแดด ชำระ ดบ ขนกลับวางปูไว้ตามเดิม กระโถน พนักพิง พึงผึ่งแดด เช็ด ขนกลับวางไว้ตามเดิม...ถ้าบริเวณ ชุ่ม โรงฉัน โรงไฟ วัฏฏี รุก พึงปิดกวาด ถ้าน้ำฉันน้ำใช้ไม่มี พึงจัดเตรียมไว้ ถ้าหม้อชำระไม่มีน้ำ พึงตักน้ำใส่หม้อชำระ...ภิกษุทั้งหลาย นี่คือวัตรในเสนาสนะของภิกษุทั้งหลาย โดยที่ภิกษุทั้งหลาย ต้องประพฤติดชอบ”^{๐๐}

ตัวอย่างนี้เป็นการพัฒนาหรือการฝึกอบรมภิกษุผู้อาศัยเสนาสนะ ให้รู้จัก บริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ ในด้านที่อยู่อาศัย ให้เป็นไปตามหลักของศีล คือให้รู้จักดูแลรักษาทำความสะอาด ให้รู้จักดูแลรักษาอุปกรณ์เครื่องอำนวยความสะดวก จัดเก็บให้เป็นระเบียบ ถูกที่ถูกทาง การใช้เสนาสนะและอุปกรณ์เครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ให้ใช้สอยอย่างระมัดระวัง เช่น มิให้ครูด มิให้กระทบบานประตูและกรอบประตู อันอาจจะทำให้สิ่งของเกิดความเสียหายได้ ตัวอย่างเหล่านี้พระพุทธเจ้าบัญญัติไว้ในหมวดเกี่ยวกับเสนาสนะขันธกะ ^{๐๑} เรื่องของการใช้สอยปัจจัยสี่ดังกล่าวนี้ยังมีอยู่ในหมวดอื่น ๆ อีก เช่น หมวดที่เกี่ยวกับจีวรขันธกะ ^{๐๒} คือ เรื่องว่าด้วยจีวรหรือเครื่องนุ่งห่มอันเป็น

^{๐๐}วิ.จ. (ไทย). ๓/๓๓๐/๒๓๘.

^{๐๑}ดูรายละเอียดใน วิ.จ. (ไทย). ๓/๒๕๔-๓๒๕/๘๕-๑๖๖.

^{๐๒}ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย). ๕/๓๒๖-๓๓๕/๑๓๕-๒๕๕.

เครื่องแบบเฉพาะของพระภิกษุในพระพุทธศาสนา และ หมวดที่เกี่ยวกับเกศัชชขันธกะ ^{๐๙} คือ เรื่อง ที่ว่าด้วยยารักษาโรค เป็นต้น ในเรื่องเหล่านี้มีทั้งข้อที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้นำมาใช้สอย ข้อที่ ทรงบัญญัติห้าม และ ข้อบัญญัติเกี่ยวกับการเก็บบำรุงรักษา เป็นต้น ดังนั้นหน้าที่ประการหนึ่งของการ ศึกษาตามหลักไตรสิกขา ก็คือ ต้องพัฒนาหรือฝึกอบรมให้มนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องกับ สิ่งแวดล้อมทางวัตถุ อย่างถูกต้อง และปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณ มิให้เกิดโทษ เป็นต้น

๒) ด้านความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคม คือ พัฒนาหรือ ฝึกอบรมให้มนุษย์รู้จักตั้งตนอยู่ในระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหาย อยู่ ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี เช่น ถ้าเป็นสามเณรหรือสามเณรี ต้องถือสิกขาบท ๑๐ ข้อ ถ้าเป็นภิกษุ ต้องถือ สิกขาบท ๒๒๗ ข้อ นอกจากนี้ยังต้องถือสิกขาบทฝ่ายอภิสมจาริกาสิกขา คือ หลักการศึกษอบรม ในฝ่ายขนบธรรมเนียมอีกด้วย หากเป็นภิกษุณีต้องถือสิกขาบท ๓๑๑ ข้อ ถ้าเป็นคฤหัสถ์ก็จะต้องมี สิล ๕ หรือสิล ๘ เป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิต เป็นคนมีวินัย ซื่อสัตย์ มีความรับผิดชอบ ทำงาน เลี้ยงชีพด้วยความสุจริต เป็นต้น เหล่านี้เรียกว่า การพัฒนาหรือฝึกอบรม ตามหลักของสิล ดังนั้น หน้าที่ประการหนึ่งของการศึกษาตามหลักไตรสิกขา ก็คือ ต้องพัฒนาหรือฝึกอบรมให้มนุษย์รู้จักตั้ง ตนอยู่ในระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหาย อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี

๓.๑.๓.๒ การ

ดำเนินการศึกษาตามหลักของสมาธิ

โดยสาระสำคัญของการศึกษา ตามหลักของสมาธิ นี้เป็นเรื่องของ การพัฒนาหรือฝึกอบรม ๓ ด้าน ได้แก่ ด้านสมรรถภาพจิต ด้านคุณภาพจิต และด้านสุขภาพจิต ดังนี้

๑) ด้านสมรรถภาพจิต คือ พัฒนาหรือฝึกอบรมจิตให้มี

ความสามารถทางการคิดสูง เช่น คิดได้เก่ง คิดได้เคลวคล่อง คิดได้รวดเร็ว คิดได้มาก ในด้านนี้เป็น การฝึกให้จิตมีความสามารถในการใช้งานได้มากขึ้น โดยปกติคนที่คิดงานได้เก่งและคิดงานได้มาก มักจะเป็นผู้ที่สมรรถภาพทางจิตสูง กลุ่มมนุษย์เหล่านี้มักจะไม่ว่างปล่อยให้เวลาที่มีอยู่ล่วงเลยไปโดย เปล่าประโยชน์ กลุ่มคนที่มีความเป็นอัจฉริยะทั้งหลายมักเป็นผู้มีสมรรถภาพทางจิตสูง เช่น พระพุทธเจ้า นักปรัชญาที่มีชื่อเสียงในโลก นักวิทยาศาสตร์ที่มีชื่อเสียงในโลก เหล่านี้หากได้ ศึกษาประวัติของท่านเหล่านี้ให้ดีแล้วจะพบว่าส่วนใหญ่จะเป็นผู้มี สมรรถภาพ จิตสูงแทบทั้งสิ้น ดังนั้นหน้าที่ประการหนึ่งของการศึกษาตามหลักไตรสิกขา ก็คือ ต้องพัฒนาหรือฝึกอบรมให้ผู้ที่เข้า มาศึกษาเป็นผู้มีสมรรถภาพจิตที่ดี

๒) ด้านคุณภาพจิต คือ พัฒนาหรือฝึกอบรมให้จิตมี คุณธรรม เช่น มีความเข้มแข็งมั่นคง ขยันหมั่นเพียร อดทน มีสติ สมาธิ มีวินัย มีความรับผิดชอบ มีความซื่อสัตย์ มี

^{๐๙}ดูรายละเอียดใน วิ.ม.(ไทย). ๕/๒๐๖-๓๐๕/๔๓-๑๔๔.

เมตตา กรุณา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละเพื่อส่วนรวม ประหยัด กตัญญู การพัฒนาหรือฝึกอบรม ในด้านนี้เป็นการฝึกเพื่อให้เห็นถึงลักษณะที่ดีเด่นของจิต เมื่อการศึกษาสามารถฝึกให้มนุษย์มีลักษณะของจิตใจดังที่กล่าวมานี้ได้ ก็จะทำให้มนุษย์เป็นผู้ที่มีคุณธรรม เมื่อเข้าไปสู่สังคมใดก็ตามก็จะทำให้สังคมเหล่านั้นน่าอยู่ หากเป็นบุคคลากรที่เป็นนักบวชในพระพุทธศาสนา ก็จะเป็นที่ศรัทธาเลื่อมใสของผู้ที่ได้พบเห็น ถ้าเป็นบุคคลทั่วไปก็จะทำให้สังคมมีความเจริญงอกงามและน่าอยู่มากยิ่งขึ้น ดังนั้นหน้าที่ประการหนึ่งของการศึกษาตามหลักไตรสิกขา ก็คือ ต้องพัฒนาหรือฝึกอบรมให้ผู้ที่เข้ามาศึกษาเป็นผู้มีคุณภาพจิตที่ดี

๓) ด้านสุขภาพจิต

คือ พัฒนาหรือฝึกอบรมให้มีสุขภาพจิตที่ดี เช่น

จิตมีสมาธิ เป็นสุข สดชื่น ผ่องใส ร่าเริง เบิกบาน ปลอดโปร่ง โล่ง สบาย เป็นต้น ในด้านนี้เป็นการฝึกให้จิตมีความเป็นสุข จิตที่มีลักษณะ ๕ ประการต่อไปนี้เป็นจิตที่มีสุข คือ (๑) ปราโมทย์ ได้แก่ จิตมีความร่าเริง เบิกบานใจ (๒) ปีติ ได้แก่ จิตมีความอิ่มใจ ปราบปลื้มดีใจ ในเรื่องที่พึงามเป็นธรรม (๓) ปัสสัทธา ได้แก่ จิตมีความสงบเย็น ผ่อนคลาย (๔) สุข ได้แก่ จิตมีความสุข ความคล่อง สะดวกใจ ปราศจากสิ่งบีบคั้นติดขัดคับข้อง และ (๕) สมาธิ ได้แก่ ภาวะที่จิตมีความตั้งตั้งมั่นแน่วแน่ลงได้ อยู่ตัวสงบ อยู่กับสิ่งที่พึงาม ไม่มีอะไรรบกวน สุขภาพจิตที่ดีก็จะมีผลทำให้สุขภาพกายพลอยได้รับผลดีตามไปด้วย คนที่มีสุขภาพจิตดีไม่ว่าจะอยู่ ณ ที่แห่งใดก็มักจะมีความสุข ดังนั้นหน้าที่ประการหนึ่งของการศึกษาตามหลักไตรสิกขา ก็คือ ต้องพัฒนาหรือฝึกอบรมให้ผู้ที่เข้ามาศึกษาเป็นผู้มีสุขภาพจิตที่ดี

๓.๑.๓.๓ การ

ดำเนินการศึกษาตามหลักของปัญญา

โดยสาระสำคัญของการศึกษา ตามหลักของปัญญา นี้เป็นเรื่องของการพัฒนาหรือการฝึกอบรมให้เกิดความรู้ ๓ ระดับ ได้แก่ ระดับสัญญา คือ ความจำได้หมายรู้ ระดับทัญญู คือ ความเห็นหรือทฤษฎี และ ระดับญาณ คือ ความสามารถหยั่งรู้เป็นพิเศษ ดังนี้

๑) สัญญา หมายถึง ความจำได้หมายรู้ คือ ความหมายรู้ ซึ่งรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และอารมณ์ที่เกิดกับใจ สัญญานี้มี ๖ อย่าง ตามอารมณ์ที่หมายรู้นั้น ได้แก่ (๑) รูปสัญญา คือ ความหมายรู้อรูป เช่น เมื่อได้เห็นสี ก็หมายรู้ไว้ว่า สีเหลือง สีน้ำเงิน สีแดง สีเขียว สีขาว สีดำ สีส้ม เป็นต้น (๒) สัททสัญญา คือ ความหมายรู้เสียง เช่น เมื่อได้ยินเสียงก็หมายรู้ไว้ว่า เสียงกา เสียงสุนัขเห่า เสียงแมวร้อง เสียงระฆัง เสียงระนาด เสียงดัง เสียงเบา เสียงทุ้ม เสียงแหลม เป็นต้น (๓) คันธสัญญา คือ ความหมายรู้กลิ่นเมื่อได้กลิ่นก็หมายรู้ไว้ว่า กลิ่นขม กลิ่นทุเรียน กลิ่นดอกมะลิ กลิ่นหอม กลิ่นเหม็น เป็นต้น (๔) รสสัญญา คือ ความหมายรู้รส เช่น เมื่อได้ชิมรสก็หมายรู้ไว้ว่า รสหวาน ขม เฝื่อน มัน เปรี้ยว จืด เป็นต้น (๕) โผฏฐัพพสัญญา คือ ความหมายรู้สัมผัสทางกาย เช่น เมื่อกายสัมผัสกับสิ่งต่าง ๆ ก็หมายรู้ไว้ว่า เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หยิบ ละเอียด

เป็นต้น (๖) ธัมมสังคยา คือ ความหมายรู้อารมณ์ทางใจ เช่น เมื่อจิตกระทบกับอารมณ์ต่าง ๆ เกิดความรู้สึกลึกก็หมายรู้ไว้ว่า โลก โกรธ น่าเกลียด น่ารัก น่ากลัว สดชื่น แจ่มใส เบิกบาน เป็นต้น ความจำได้ คือ รู้จักอารมณ์นั้นว่าเป็นอย่างนั้น ๆ ในเมื่อไปพบสิ่งนั้นเข้าอีก ความรู้ระดับสังคยานี้ เป็นความรู้ในระดับต้น ซึ่งมีอิทธิพลต่อการรับรู้ การมอง การเห็น การเข้าใจโลกรอบตัว การสั่งสมความรู้ประเภทนี้ไว้ได้มากก็จะเป็นความรู้ที่นำไปสู่การสร้างความรู้อื่น ๆ อีกในขั้นต่อไป

๒) ทิฎฐิ หมายถึง ความเห็นหรือทฤษฎี ลักษณะความระดับทิฎฐินี้ จะทำให้มนุษย์แสดงพฤติกรรมออกมาในลักษณะของการ วิเคราะห์ วิพากษ์ วิจักษ์ ออกความเห็นโต้แย้ง สร้างกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ขึ้นมาเพื่อปกป้องทฤษฎีที่ตนเองได้สร้างขึ้นมา ทิฎฐินี้จะเป็นสิ่งชักนำความเชื่อ อุดมการณ์ ค่านิยมต่าง ๆ ของบุคคลให้เป็นไปในแนวทางที่ตนเชื่อ ดังนั้นหากเป็น มิจฉาทิฎฐิ ก็จะเป็นสิ่งชักนำความเชื่อ อุดมการณ์ ค่านิยมต่าง ๆ ของบุคคลให้เป็นไปในแนวทางที่ผิด แต่ถ้าหากเป็นสัมมาทิฎฐิ ก็จะเป็นสิ่งชักนำความเชื่อ อุดมการณ์ ค่านิยมต่าง ๆ ของบุคคลให้เป็นไปในแนวทางที่ถูกต้อง ดังนั้นหน้าที่ประการหนึ่งของการศึกษาตามหลักไตรสิกขา ก็คือ ต้องพัฒนาหรือฝึกอบรมให้ผู้เข้ามศึกษาเป็นผู้มีสัมมาทิฎฐิ

๓) ญาณ หมายถึง ความสามารถหยั่งรู้เป็นพิเศษ ใน พระพุทธศาสนา มีการพัฒนาหรือการฝึกอบรม เกี่ยวกับเรื่องการฝึกปฏิบัติวิปัสสนกรรมฐานจนทำให้เกิดความรู้ประเภทญาณนี้ได้ ข้อความในพระไตรปิฎก ได้กล่าวถึงปัญญาซึ่งเป็นความรู้ประเภท ญาณไว้ดังต่อไปนี้ คือ “(๑) อตฺถังสญาณ หมายถึง ญาณหยั่งรู้ส่วนอดีต (๒) อนาคตังสญาณ หมายถึง ญาณหยั่งรู้ส่วนอนาคต และ (๓) ปัจจุปบันนังสญาณ หมายถึง ญาณหยั่งรู้ส่วนปัจจุบัน”^{๐๐} ความรู้ในญาณทั้ง ๓ อย่าง คือ ญาณหยั่งรู้อดีตนั้นทำให้ผู้ที่ได้ญาณนี้สามารถรู้เรื่องที่ผ่านมาในอดีตได้ทำให้สามารถสาวหาเหตุปัจจัยอันต่อเนื่องมาได้ ส่วนการหยั่งรู้อนาคตทำให้ผู้ที่ได้ญาณนี้รู้อนาคต สามารถหยั่งรู้ถึงผลที่จะเกิดต่อไปในอนาคตได้ และการหยั่งรู้ส่วนปัจจุบันทำให้ผู้ที่ได้ญาณนี้รู้ปัจจุบัน กำหนดได้ถึงองค์ประกอบและเหตุปัจจัยของเรื่องที่เป็นอยู่ได้ ความรู้ในระดับญาณในพระไตรปิฎกยังได้มีตรัสไว้ในที่อื่น ๆ อีก ซึ่งจะไม่ได้นำมากล่าวไว้ในที่ตรงนี้ ความรู้ระดับญาณนี้เป็น ความรู้กระจำชัดและลึกซึ้ง เป็นผลสำเร็จทางปัญญาสูงสุด ในพระพุทธศาสนา มีผลต่อพฤติกรรมและการดำเนินชีวิตอย่างเด็ดขาดและแน่นอนยิ่งยิ่งกว่า ความรู้ระดับสังคยาและระดับทิฎฐิ สามารถชำระล้างจิตสันดานของบุคคล สร้างหรือเปลี่ยนแปลงเท่าที่การมองโลกและชีวิตได้อย่างเด็ดขาด ปัญญาระดับญาณจึงทำให้บุคคลตัดขาดจากกิเลสทำให้บรรลุนิพพานได้

^{๐๐} ที.ปา.(ไทย). ๑๑/๓๕๓/๓๗๔.

๓.๑.๔ การวัดผลและประเมินผลการศึกษาตามหลักไตรสิกขา

การศึกษาตามหลักของไตรสิกขามุ่งพัฒนาให้มนุษย์มีความเจริญงอกงามใน ๔ ด้าน คือ ด้านกาย ด้านศีล ด้านจิตใจ และด้านปัญญา สำหรับการประเมินผลการศึกษาตามแนวคิดนี้ก็เพื่อให้ทราบถึงพัฒนาการของผู้ที่เข้า มาศึกษาตามหลักไตรสิกขาในแต่ละด้านว่า ได้มีความเจริญก้าวหน้าในแต่ละด้านมากน้อยเพียงใด ดังนั้นการวัดและการประเมินผลการศึกษาตามหลักไตรสิกขา จึงมีกรอบแนวคิดในการวัดและประเมินอยู่ ๔ ด้าน ดังต่อไปนี้

๓.๑.๔.๑ ด้านกาย (กายภาพ) คือ การบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ ถ้าเป็นกลุ่มนักบวชให้วัดและประเมินจากการดำเนินชีวิตประจำวันตามปกติว่า ได้ พิจารณาใช้สอยปัจจัย ๔ เช่น อาหาร เครื่องนุ่งห่ม เสนาสนะและยารักษาโรคให้เป็นไปตามความหมายและประโยชน์ของสิ่งนั้น ไม่บริโภคด้วยตัณหา ใช้สอย ได้ปริมาณและคุณค่าที่แท้จริง หากเป็นกลุ่มคฤหัสถ์ให้วัดและประเมินจากการดำเนินชีวิตประจำวันว่า ได้ ดูแลร่างกายให้แข็งแรง สะอาด แต่งกายเรียบร้อย ถูกระเบียบ และ ดำรงชีวิตอย่างเกื้อกูลสิ่งแวดล้อมอย่างไรบ้าง เป็นต้น

๓.๑.๔.๒ ด้านศีล (สังคัม) คือ เป็นผู้มีสีลเป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิต ถ้าเป็นกลุ่มนักบวชให้วัดและประเมินจากการดำเนินชีวิตประจำวันตามปกติว่า ได้เป็นผู้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัย สำรวมในพระปาฏิโมกข์ เว้นข้อที่พระพุทธเจ้าทรงห้าม ทำตามข้อที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาต เป็นผู้ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย ทั้งที่เป็นฝ่ายอาทิพรหมจริยการศึกษา หมายถึงสิกขาบท ๒๒๗ ที่มาในพระปาฏิโมกข์ และอภิสมจาริกาสึกขา หมายถึงสิกขาในฝ่ายขนบธรรมเนียมที่จะชักนำให้ความประพฤติ ความเป็นอยู่ให้ดียิ่งมีคุณยิ่งขึ้นไป อย่างไรบ้าง หากเป็นกลุ่มคฤหัสถ์ให้วัดและประเมินจากการดำเนินชีวิตประจำวันว่า ได้มีสีล ๕ เป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต เป็นคนมีระเบียบ มีวินัย มีความซื่อสัตย์ มีความรับผิดชอบ ตรงต่อเวลา สามารถพึ่งตนเองได้ ทำงานเลี้ยงชีพอย่างสุจริต ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหายให้กับสังคม เป็นต้น

๓.๑.๔.๓ ด้านจิต (จิต/อารมณ) คือ เป็นผู้มิจิตเข้มแข็งมั่นคงเจริญงอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย กล่าวคือเป็นผู้มีสมรรถภาพจิต คุณภาพจิต และสุขภาพจิตที่ดี ทั้งกลุ่มนักบวชและกลุ่มคฤหัสถ์ในเบื้องต้นให้วัดและประเมินจากการดำเนินชีวิตประจำวันตามปกติว่า สภาพจิตมีความเข้มแข็งมั่นคงเจริญงอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลายเหล่านี้อย่างไร เช่น มี ความกตัญญูรู้คุณตอบแทนคุณ มีจิตใจ เมตตา กรุณา (แบ่งปัน เอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่) ต่อกัน ทำงานและเรียนรู้อย่างตั้งใจอดทน ขยันหมั่นเพียร มีสุขภาพจิตดี แจ่มใส ร่าเริง เบิกบาน เป็นต้น

๓.๑.๔.๔ ด้านปัญญา คือ เป็นผู้มีความรู้เข้าใจหยั่งแยกได้ในเหตุผล ถ้าเป็นกลุ่มนักบวชให้วัดและประเมิน โดยเน้นด้านความเป็นผู้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้เท่าทันเห็นแจ้งโลกและชีวิตตามสภาวะ สามารถทำจิตให้เป็นอิสระ ทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและ

ปลดพ้นจากความทุกข์ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นด้วยปัญญา หากเป็นกลุ่มคนหัดสัปปะและประเมินจากการดำเนินชีวิตประจำวันว่า ได้เป็นผู้มีศรัทธาและเข้าใจถูกต้องในพระรัตนตรัย รู้บาป-บุญ คุณ-โทษ ประโยชน์-มิใช่ประโยชน์ ใฝ่รู้ ใฝ่ศึกษา ใฝ่สร้างสรรค์ แสวงหาความจริง พัฒนาตนเองอยู่เสมอ และ รู้เท่าทัน แก้ไขปัญหาได้ด้วยสติปัญญา อย่างไรบ้าง เป็นต้น

ตัวอย่างในพระไตรปิฎกต่อไปนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับการประเมินผลการศึกษาที่ปรากฏในสมัยพุทธกาล ผู้วิจัยจะนำเสนอไว้สักหนึ่งตัวอย่างดังนี้ คือ มีเรื่อง ปรากฏอยู่ในชีวกัตถุ เรื่องมีอยู่ว่า นายแพทย์ผู้เป็นอาจารย์ของชีวกโกมารภัจ ต้องการทดสอบว่าชีวกโกมารภัจผู้เป็นศิษย์ของตนได้สำเร็จหลักสูตรวิชาแพทย์ที่ตนได้ให้การศึกษาจริงหรือไม่อย่างไร จึงกล่าวกับชีวกโกมารภัจผู้เป็นศิษย์ของตนว่า

“พ่อชีวก ถ้าเช่นนั้นเธอจงถือเสียมแล้วเที่ยวไปรอบ ๆ กรุงตักกสิลาในระยะ ๑ โยชน์ พบสิ่งที่ไม่ใช่ตัวยาก็จงนำมาด้วย ” ชีวกโกมารภัจ รับคำของนายแพทย์แล้วถือเสียมเดินไปรอบ ๆ กรุงตักกสิลาในระยะ ๑ โยชน์ ไม่พบเห็นสิ่งใดที่ไม่เป็นตัวยาสักอย่างเดียว จึงเดินทางกลับไปหานายแพทย์ ณ ที่อยู่ กราบเรียนว่า “ท่านอาจารย์ผมเดินไปรอบ ๆ กรุงตักกสิลาในระยะ ๑ โยชน์แล้ว ไม่พบเห็นสิ่งใดที่ไม่เป็นตัวยาสักอย่างหนึ่ง ” นายแพทย์บอกว่า “พ่อชีวก เธอเรียนได้ดีแล้ว ความรู้เท่านี้พอครองชีพได้”^{๑๑}

ตัวอย่างที่ยกมา นี้ทำให้เห็น ว่าการศึกษาในสมัยนั้นได้มีการวัดและการประเมินผลการศึกษาไว้ด้วย การวัดผลจะเป็นสิ่งตรวจสอบให้ทราบว่า การศึกษาที่ผ่านมาผู้ศึกษาได้มีความรู้ความสามารถมากน้อยเพียง จากตัวอย่างนี้ทำให้เห็นว่า ชีวกโกมารภัจ ได้มีความรู้เรื่อง วิชาแพทย์ โดยเฉพาะมีความรู้เกี่ยวกับเรื่องของยาจริง อาจารย์ผู้ให้การศึกษาจึงได้ประเมินผลการเรียนให้ผ่าน โดยกล่าวว่า “พ่อชีวก เธอเรียนได้ดีแล้ว ความรู้เท่านี้พอครองชีพได้ ” และเมื่อชีวกโกมารภัจสำเร็จการศึกษาก็ได้นำวิชาความรู้ด้านวิชาทางการแพทย์ที่ได้เรียนมานี้ออกไปประกอบอาชีพโดยการเป็นหมอรักษาผู้ป่วยตามสถานที่ต่าง ๆ ต่อมาหมอชีวกโกมารภัจ คนนี้ก็ได้อำนาจเป็นหมอประจำสำนักของพระพุทธเจ้า ผู้ที่เคยศึกษาพระพุทธศาสนา คงได้เคยทราบกิตติศัพท์ของท่านเป็นอย่างดี

สรุป การวิเคราะห์การศึกษาตามหลัก ไตรสิกขา ที่ได้นำเสนอมาทั้งหมดในบทนี้มีข้อค้นพบที่น่าสนใจซึ่งผู้วิจัยนำมาสรุปผลของการวิเคราะห์ได้ดังนี้

๑. วิเคราะห์ที่มาของการศึกษาตามหลักไตรสิกขา ได้พบว่า ที่มาของการศึกษาตามหลักไตรสิกขาได้มีปรากฏอยู่ใน วัชชีปุตตสูตร ทุตติยสิกขัตตยสูตร และตติยสิกขาสสูตร การให้การศึกษาในพระพุทธศาสนาสมัยพุทธกาลมีกำเนิดจากที่มีคนกลุ่มแรกเข้ามาอุปสมบทในพระ

^{๑๑} วิ.ม.(ไทย). ๕/๒๕๕/๑๔๒.

พุทธนา ซึ่งก็หมายถึงกลุ่มปัญจวัคคีย์นั่นเอง ลักษณะของผู้ศึกษาในสมัยพุทธกาลได้แบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มบรรพชิตหรือนักบวชและกลุ่มคฤหัสถ์หรือกลุ่มผู้ครองเรือนพระพุทธศาสนามีกำหนดคุณสมบัติบุคคลผู้ศึกษาทั้งสองกลุ่มนี้ไว้แตกต่างกัน หากเป็น กลุ่มบรรพชิตหรือนักบวช จะมีข้อกำหนดเกี่ยวกับคุณสมบัติในเบื้องต้นไว้มากเมื่อบรรพชาหรืออุปสมบทแล้ว ต้องถือสิกขาบทตามพุทธบัญญัติอย่างเคร่งครัด ส่วน กลุ่มคฤหัสถ์หรือกลุ่มผู้ครองเรือนเบื้องต้น เป็นผู้มีความรู้พื้นฐานในการดำเนินชีวิต มีความศรัทธาเลื่อมใสและเคารพในพระรัตนตรัย ขอบเขตของการศึกษาในพระพุทธศาสนารวมอยู่ในหลักของไตรสิกขา การเรียนการสอนในสมัยพุทธกาล มีลักษณะที่เป็นแบบมุขปาฐะ

๒ วิเคราะห์การศึกษาตามหลักไตรสิกขา ได้พบว่า มีขั้นตอนการดำเนินการตามองค์ประกอบที่สำคัญมีอยู่ ๔ ประการดังนี้ ๑) การจัดหาหรือสร้างปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ หมายถึง เหตุที่เป็นเครื่องหนุนให้สัมมาทิฐิเกิดขึ้นมี ๒ ประการ คือ ปรโตโมสะ หมายถึง เลี่ยงจากผู้อื่น หรือการกระตุ้นชักจูงจากภายนอก และ โยนิโสมนสิการ หมายถึง การทำในใจโดยแยบคาย ๒) การสร้างสัมมาทิฐิ คือ สร้างปัญญาอันเห็นชอบ เห็นถูกต้องตามเป็นจริง เป็นองค์ประกอบสำคัญของมรรค ในฐานะที่เป็นขั้นเริ่มแรกในระบบการศึกษาตามหลักการของพระพุทธศาสนา ๓) การฝึกตามหลักไตรสิกขา ได้แก่ การฝึกตามหลักของ สิล สมาธิ และปัญญา ๔) การวัดผลและประเมินผลตามหลักไตรสิกขา เป็นการวัดพัฒนาการของการศึกษาทั้ง ๔ ด้านได้แก่ ด้านกาย ด้านศีล ด้านจิต และ ด้านปัญญา ดังนั้นจึงสรุปเป็นแผนภูมิเพื่อให้เข้าใจได้ง่าย ดังนี้

แผนภูมิที่ ๓.๑ แสดงผังขั้นตอนของการจัดการศึกษาตามหลักไตรสิกขา

